

บทที่ ๓

สาเหตุความขัดแย้งเรื่องการบวชภิกษุณีในสังคมไทย

ในการแก้ปัญหาความขัดแย้งเรื่องการบวชภิกษุณีในสังคมไทย นอกจากการเข้าใจสภาพปัญหาหรือข้อเท็จจริงเกี่ยวกับรายละเอียดของปัญหาแล้ว การพยายามทำความเข้าใจรากเหง้าหรือสาเหตุของปัญหาก็ถือเป็นปัจจัยสำคัญเช่นกัน เพราะการแก้ปัญหาใดๆ ย่อมต้องจัดการแก้ไขจากสิ่งที่เป็นสาเหตุที่ก่อให้เกิดปัญหาทั้งสิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนาถึงกับระบุว่า การเข้าใจสาเหตุของปัญหาอย่างแท้จริงถือเป็นส่วนสำคัญที่ขาดไม่ได้ในการแก้ปัญหา กระทั่งเป็นวิธีการแก้ปัญหาไปในขณะเดียวกัน ดังเห็นได้ว่าในอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นธรรมะที่ว่าด้วยความจริงเกี่ยวกับชีวิต และการแก้ไขปัญหาวชิวัตที่สมบูรณ์ตามหลักการของพระพุทธศาสนา ทุกขสมุทัยถูกระบุว่าเป็นสัจจะประการหนึ่งในนั้น ในฐานะที่พระพุทธศาสนาเป็นองค์ความรู้ทางวิชาการอย่างหนึ่ง อีกทั้งปัญหาความขัดแย้งเรื่องการบวชภิกษุณีในสังคมไทยก็เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในบริบทของพระพุทธศาสนา เหตุนี้ผู้วิจัยจึงเลือกที่จะศึกษาหรือทำความเข้าใจสาเหตุความขัดแย้งเรื่องการบวชภิกษุณีในสังคมไทย ผ่านกรอบคำอธิบายของพระพุทธศาสนา การศึกษาดังกล่าวนี้นอกจากจะช่วยให้อ่านเข้าใจสาเหตุความขัดแย้งเรื่องการบวชภิกษุณีในสังคมไทยในมุมมองของพระพุทธศาสนาในฐานะคำอธิบายทางวิชาการอย่างหนึ่งดังกล่าวแล้ว ในอีกมุมหนึ่งยังสามารถช่วยให้เห็นด้วยว่าภูมิปัญญาของพระพุทธศาสนาเมื่อต้องอธิบายปัญหาที่เกิดขึ้นในบริบทของพระพุทธศาสนาเองจะเป็นอย่างไร เพื่อให้เกิดความเข้าใจในเนื้อหาส่วนนี้อย่างชัดเจน ในบทนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงความหมายของความขัดแย้งในพระพุทธศาสนา สาเหตุของความขัดแย้งในพระพุทธศาสนา จากนั้นจึงวิเคราะห์สาเหตุความขัดแย้งเรื่องการบวชภิกษุณีในสังคมไทย โดยเฉพาะสาเหตุการปฏิเสธภิกษุณีในสังคมไทย โดยอาศัยกรอบความคิดของพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน

๓.๑ ความหมายของความขัดแย้งในพระพุทธศาสนา

เมื่อก้าวถึงความขัดแย้ง โดยทั่วไปเข้าใจกันว่าหมายถึงภาวะที่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลมีความประสงค์ต่างหรือขัดแย้งกันเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานก็อธิบายความหมายของความขัดแย้งไว้ในลักษณะดังกล่าว โดยกล่าวว่า คำว่า “ขัดแย้ง” ประกอบด้วยคำสองคำ กล่าวคือ ขัด ซึ่งหมายถึงการไม่ทำตาม ผ่าฝืน ขืนไว้ และ “แย้ง” หมายถึงไม่ตรงหรือลงรอยเดียวกัน ด้านไว้ ทานไว้ ฉะนั้นจึงสรุปได้ว่า “ขัดแย้ง” นั้นหมายถึงการที่บุคคลทั้งสองฝ่ายไม่

ลงรอยกัน จึงพยายามที่จะด้านทานฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งที่ตนเองมีความคิด หรือการกระทำที่ไม่สอดคล้อง หรือไม่สมนัยกับบุคคลอื่นในครอบครัวหรือสังคม*

ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเมื่อไม่ได้รับการแก้ไข ความขัดแย้งนั้นมักจะเดินสู่เส้นทางของการต่อสู้หรือการทำลายล้างในที่สุด Webster Dictionary ได้อธิบายความหมายของความขัดแย้งไว้ในลักษณะดังกล่าว โดยอธิบายว่า คำว่า conflict (ความขัดแย้ง) จากภาษาละติน คือ “Confligere” ซึ่งแปลว่าการต่อสู้ (Fight) การทำสงคราม (Warfare) ความไม่ลงรอยต่อกันหรือเข้ากันไม่ได้ (Incompatible)^๒

ความขัดแย้งนอกจากจะพิจารณาได้ว่าเป็นภาวะที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคลหรือระหว่างกลุ่มดังกล่าวแล้ว ในแง่หนึ่งความขัดแย้งยังสามารถพิจารณาได้ว่าเป็นภาวะที่มีอยู่หรือเป็นสิ่งที่ฝังแฝงอยู่ในความเป็นมนุษย์ ความขัดแย้งลักษณะนี้ดูเหมือนจะเป็นความขัดแย้งที่ถาวรทนทานอยู่คู่กับมนุษย์ ยิ่งกว่าความขัดแย้งประเภทใด สมภาร พรหมทา ได้กล่าวถึงประเด็นนี้ว่า

ไม่ว่าเราจะมีทฤษฎีว่าด้วยธรรมชาติของมนุษย์ที่พยายามขจัดความขัดแย้งทางทฤษฎีออกไปได้อย่างไรก็ตาม แต่ในทางสามัญสำนึก มนุษย์ดูเหมือนจะรู้สึกตัวมาตลอดเวลาว่าความขัดแย้งในชีวิต ในตัวตน ในความเป็นคนของเรามีได้หายไปไหน ตรงกันข้ามความขัดแย้งนั้นยังคงดำรงอยู่...คงดำรงอยู่เงียบๆ...อย่างมีพลัง...ภายในความเป็นคนของเราทุกคน และดูเหมือนมันจะดำรงอยู่ต่อไปอีกนานเท่านานหรือไม่ก็อาจจะชั่วนิรันดร์ มันอาจจะฝังแน่นจนกลายเป็นธรรมชาติของเรา เป็นเนื้อหนัง เป็นตัวตนที่หลอมละลายกลายเป็นหนึ่งเดียวที่ไม่อาจแยกออกจากความเป็นเราแล้วก็ได้^๓

ความขัดแย้งหรือภาวะการไปกันไม่ได้ของคู่ขัดแย้งดูเหมือนจะปรากฏอยู่ในทุกสรรพสิ่ง เมื่อว่าเฉพาะมนุษย์ความขัดแย้งก็เกิดขึ้นได้แม้ในบุคคลคนเดียวกระทั่งขยายไปสู่ระดับสังคม ในพระพุทธศาสนา จากการสำรวจไม่พบว่าพระพุทธศาสนากล่าวหรืออธิบายความหมายของความขัดแย้งไว้โดยตรง อย่างไรก็ตามในพระพุทธศาสนาปรากฏถ้อยคำที่เชื่อมโยงกับความขัดแย้งอย่างใกล้ชิดอยู่จำนวนหนึ่ง โดยเฉพาะความขัดแย้งระหว่างบุคคล อาทิ คำว่า “การวิวาท” และ “การถกเถียง” การวิวาทในภาษาบาลีใช้คำว่า “วิวาท” พระภิกษุจารย์ได้ให้คำนิยามคำนี้ว่า “คำพูดที่

* ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุคส์ พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗๖.

^๒ Webster, New Dictionary of the American Language, 1967, p. 308.

^๓ สมภาร พรหมทา, พุทธปรัชญา มนุษย์สังคมและจริยธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๘), หน้า ๑๘๑.

ก่อให้เกิดการขัดเคืองกัน ชื่อว่า วิวาท”^๔ ส่วน การถกเถียง ในภาษาบาลีใช้คำว่า “โวหาร” คำว่า โวหารแม้จะเป็นคำกลางๆ แปลว่าคำพูดทั่วไป แต่ในบริบทที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้ง โวหาร หมายถึงคำพูดเพื่อประโยชน์แก่ความทุกข์ทางจิต ได้แก่ พรุสวาจา^๕ ถ้อยคำดังกล่าวนี้แม้ไม่ได้ให้ความกระจ่างว่าแท้จริงความขัดแย้งคืออะไร แต่อย่างน้อยแสดงให้เห็นว่าผลของความขัดแย้ง ก่อให้เกิดการกระทำหรือพฤติกรรมใดในมนุษย์บ้าง

แม้พระพุทธศาสนาไม่ได้กล่าวถึงความหมายของความขัดแย้งไว้โดยตรงดังกล่าวนั้น อย่างไรก็ตามหากพิจารณาจากกรอบหลักการของพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยเห็นว่าเราสามารถทำความเข้าใจความหมายของความขัดแย้งในทัศนะของพระพุทธศาสนาได้ในระดับหนึ่ง จากการพิจารณาความหมายของความขัดแย้งที่ยกมาในตอนต้นผนวกกับการพิจารณาหลักการของพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยเห็นว่าความขัดแย้งในทัศนะของพระพุทธศาสนาก็คือภาวะความไม่เสถียรของสังขารหรือสิ่งประกอบ ซึ่งอาจหมายถึงบุคคลในกรณีที่เป็นความขัดแย้งภายในบุคคล หรือระหว่างบุคคลในกรณีที่เป็นความขัดแย้งระหว่างบุคคล หรือสังคมในกรณีที่เป็นความขัดแย้งระหว่างกลุ่มบุคคล โดยที่ความไม่เสถียรดังกล่าวนี้เป็นผลมาจากเหตุปัจจัยทั้งภายในและภายนอก โดยปัจจัยภายในคือสภาพของสังขารซึ่งมีธรรมชาติไม่เสถียรเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว กล่าวคือสรรพสิ่งทั้งหมดยกเว้นพระนิพพานต่างมีสภาพเป็นสิ่งที่ไม่เสถียรทั้งสิ้น บุคคล สังคม (กลุ่มบุคคล) ก็เป็นหนึ่งในนั้น ส่วนปัจจัยภายนอกหมายถึงปัจจัยอื่นๆ ที่นอกเหนือจากจากปัจจัยภายในดังกล่าว เมื่อมองจากกรอบคำอธิบายดังกล่าวนี้ กล่าวได้ว่าความขัดแย้งในทัศนะของพระพุทธศาสนาก็คือปรากฏการณ์ส่วนหนึ่งของสิ่งที่เรียกว่าทุกข์ ซึ่งถือเป็นอาการธรรมดาของสังขารทั้งหลาย อย่างไรก็ตามในฐานะที่อาการธรรมดาดังกล่าวนี้สร้างความบีบคั้นหรือก่อความทุกข์ให้กับตัวสังขารนั้นตลอดจนสังขารอื่นที่เกี่ยวข้อง เหตุนี้จึงเป็นกิจหรือหน้าที่ที่สังขารนั้นต้องพยายามแก้ไขความขัดแย้งดังกล่าว และการแก้ไขความขัดแย้งที่มีประสิทธิภาพในทัศนะของพระพุทธศาสนาก็คือการย้อนลงไปทำความเข้าใจปัจจัยที่ทำให้เกิดความขัดแย้งนั้น แล้วจึงแสวงหาวิธีในการจัดการที่สอดคล้องเหมาะสมต่อไป

๓.๒ สาเหตุของความขัดแย้งในพระพุทธศาสนา

สาเหตุหรือปัจจัยที่ทำให้เกิดความขัดแย้งในทัศนะของพระพุทธศาสนาสามารถพิจารณาได้หลายแง่มุม อย่างไรก็ตามในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่าปัญจธรรมเป็นหลักธรรมที่อธิบายปัจจัยของความขัดแย้งได้ชัดเจน เพราะเป็นคำอธิบายที่กล่าวถึงสาเหตุที่ขับเคลื่อนให้เกิดความขัดแย้งในหมู่

^๔ “วิรุฑฺธ วทติ เอเตนาคิ วิวาทิ” ที.สี.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๐๓/๑๒๑.

^๕ วิปจิตฺตยา โวหาโรติ จิตฺตทุกฺขํ โวหาโร, พรุสวาจนฺตฺติ อตุโธ. วิ. อ. (บาลี) ๓/๒๑๕/๒๕๕.

มนุษย์ได้ถึงรากลึกอย่างแท้จริง เหตุนี้ในงานวิจัยนี้จะอธิบายตลอดจนวิเคราะห์สาเหตุของความขัดแย้งปัญหาการบวชภิกษุณีในสังคมไทยผ่านกรอบหลักธรรมดังกล่าว

ปัญจธรรม เป็นคำที่ใช้เรียกกุศลธรรมหรือกิเลส ๓ ประการ คือ ตัณหา ทิฏฐิ และมานะ โดยทั่วไปปัญจธรรมรู้จักกันในฐานะธรรมเครื่องเน้นซ้ำหรือปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้าในการบรรลุดุธรรมหรือต่อการเข้าถึงพระนิพพาน อันเป็นเหตุให้บุคคลเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏไม่สิ้นสุด ในคัมภีร์อภิธานวรรณนาได้ระบุถึงความหมายของปัญจธรรมไว้ ๒ ประการ คือ “กว้างขวาง” และ “พิสดาร” นอกจากนั้นยังได้ยกคำที่มีความหมายอย่างเดียวกันและใช้เป็นโวพจน์ของกันขึ้นมาเทียบเคียงอีก ๒ คำ คือ คำว่า “พยุสา” และ “วิตุถาร” ซึ่งแปลว่า “กว้างขวาง” และ “พิสดาร” เช่นกัน^๖ คำว่ากว้างขวางและพิสดารดังกล่าวนี้ แสดงนัยของปัญจธรรมว่าเป็นเหตุให้นึกคิดปรุงแต่งไปอย่างกว้างขวางและพิสดารอย่างไม่สมควร ปัญจธรรมนอกจากทำให้เกิดการนึกคิดปรุงแต่งอย่างไม่สมควรดังกล่าวแล้ว ในแง่หนึ่งยังกล่าวได้ว่าเป็นสาเหตุทำให้บุคคลไม่สามารถเข้าถึงความจริงหรือทำให้มองสิ่งทั้งหลายผิดเพี้ยนจากความเป็นจริง ซึ่งส่งผลให้ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ในที่สุด ดังคำอธิบายของ วสิน อินทสระ ที่ว่า

สิ่งที่ทำให้เน้นซ้ำ เป็นอุปสรรคต่อการบรรลุดุธรรม ได้แก่ ตัณหา ทิฏฐิ มานะ ความหมายต่ำลงมากคือทำให้จิตใจฟุ้งซ่านสับสนไม่อาจแก้ปัญหาให้ตรงตามความเป็นจริง ทำให้ยถาภูตญาณธรรมสละเสียไป เหมือนคนตาดีที่มีความรู้มองสิ่งต่างๆ ในที่แจ้งย่อมเห็นเป็นเช่นนั้นตามความจริง แต่ถ้าตาไม่ดีหรืออยู่ในที่มีด้อยเห็นผิดเพี้ยนไปจากความจริง”

ปัญจธรรมนอกจากนอกจากจะมีผลต่อบุคคลโดยตรงแล้ว ในแง่หนึ่งยังขยายผลก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งไปในหมู่มนุษย์หรือในสังคมด้วย ดังคำอธิบายของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่ว่า

ปัญจธรรม แปลว่า ธรรมเครื่องเน้นซ้ำ ถ้าจะแปลให้ง่ายกว่ากิเลสตัวป็น คือ ปั่นแต่งเรื่องราว ปั่นใจให้ทุกข์ ปั่นหัวใจให้เรื่องมาก ทำให้ยึดถือ ยึดมั่น ยุ่งเหยิง ยึดยาว ฟามเฟื้อ ลำช้า วกวน วุ่นวาย นุงนัง สับสน สลับซับซ้อน ทำให้เขวห่างหรือไกลเชือนเฉือนออกจากความเป็นจริงง่ายๆ เปิดเผยปัญหาที่ยังไม่มีก็ทำให้มีขึ้น ปัญหาที่มีอยู่แล้วก็ไม่อาจแก้ไขอย่างตรงไปตรงมาตามเหตุ แต่กลับทำให้ยุ่งยากซับซ้อนนุงนังยิ่งขึ้น

^๖ พระมหาสมปอง มุทิโต (ผู้แปลและเรียบเรียง), คัมภีร์อภิธานวรรณนา (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๕๓๐.

^๗ วสิน อินทสระ, ปัญจธรรม, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สำนักพิมพ์บรรณกิจ ๑๙๙๑ จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๓.

เป็นตัวบงการพฤติกรรมที่ทำให้มนุษย์พล่านไปมา ชัดแจ้ง แข่งขัน แย่งชิงกัน ตลอดจน
ก่อสงครามระหว่างพวกระหว่างฝ่าย^๔

ปปัญจธรรมที่ประกอบด้วย ตัณหา ทิฏฐิ และมานะ ดังกล่าวนี มีผลในการกำหนดการ
กระทำของมนุษย์อย่างไร เราจะเข้าใจประเด็นนี้ชัดเจนขึ้นหากพิจารณาเรื่องนี้ผ่านกระบวนการรับรู้
โลกของมนุษย์ ในกระบวนการรับรู้โลกของมนุษย์ ปปัญจธรรมจะเข้ามาแสดงบทบาทใน
กระบวนการรับรู้ นับตั้งแต่สัญญาเป็นต้นไป กล่าวคือเมื่อบุคคลมีผัสสะและเสวยเวทนาที่เป็นสุข
ทุกข์ หรือเฉยๆ สัญญาจะทำหน้าที่กำหนดหมายข้อมูลนั้นไว้ จากนั้นสังขารอันอาศัย ตัณหา ทิฏฐิ
และมานะ ที่สั่งสมไว้เดิมในสัญญาก็จะปรุงแต่งสร้างสรรค์ข้อมูลนั้นให้สอดคล้องกับกิเลสดังกล่าว
ขณะเดียวกันสัญญาก็เกิดการกำหนดหมายการปรุงแต่งดังกล่าวนั้นทับซ้อนเข้าไปอีกชั้นหนึ่งซึ่ง
เรียกว่าปปัญจสัญญาอันจะเป็นพื้นฐานให้การปรุงแต่งในครั้งต่อไปไม่สิ้นสุด การกระทำหนึ่งๆ
ของมนุษย์ล้วนถูกกำหนดมาจากการรับรู้ที่ผนวกเข้ากับการปรุงแต่งในลักษณะดังกล่าวนี้ทั้งสิ้น มี
พุทธพจน์ที่กล่าวถึงกระบวนการดังกล่าวไว้ว่า

จักขุวิญญาณเกิดขึ้น เพราะอาศัยจักขุและรูปารมณฺ์ ความประจวบกันแห่งธรรม
ทั้ง ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยเวทนาจึงเกิด บุคคลเสวยอารมณ์ใดย่อมหมายรู้
อารมณ์นั้น บุคคลหมายรู้อารมณ์ใดย่อมตรikirอารมณ์นั้น บุคคลตรikirอารมณ์ใดย่อมคิด
ปรุงแต่งอารมณ์นั้น บุคคลคิดปรุงแต่งอารมณ์ใด เพราะความคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้นเป็น
เหตุ แ่ต่างๆ แห่งปปัญจสัญญา ย่อมครอบงำบุรุษ ในรูปทั้งหลายที่จะพึงรู้แจ้งทางตา
ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน^๕

จากธรรมชาติของกระบวนการรับรู้ดังกล่าว เห็นได้ว่าการรับรู้สิ่งต่างๆ ของมนุษย์
โดยทั่วไปนั้นไม่ได้เป็นไปอย่างบริสุทธิ์ หากเป็นการรับรู้ที่ผ่านการปรุงแต่งหรือตีความผ่านสิ่งที่สั่ง
สมไว้เดิมคือปปัญจธรรมเสมอ ในฐานะที่การรับรู้ในลักษณะดังกล่าวส่วนหนึ่งนำมาซึ่งความขัดแย้ง
ดังนั้นเพื่อเปลี่ยนแปลงผลลัพธ์ของการรับรู้ให้เป็นไปในทิศทางตรงกันข้าม การเรียนรู้เพื่อทำความเข้าใจ
ปปัญจธรรมจึงเป็นสิ่งจำเป็น เพื่อให้เข้าใจว่าปปัญจธรรมเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งอย่างไร ใน
ลำดับนี้จะกล่าวถึงลักษณะกิเลสแต่ละอย่างที่เป็นองค์ประกอบของปปัญจธรรมและความสัมพันธ์ของ
กิเลสดังกล่าวกับความขัดแย้ง อนึ่ง สิ่งที่พึงทำความเข้าใจเพิ่มเติมคือปปัญจธรรมเป็นกลุ่มกิเลสที่
ทำงานประสานสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องเป็นกระบวนการเดียวไม่ได้แยกขาดเป็นอิสระจากกัน กล่าวคือใน
การกระทำหนึ่งๆ แม้กล่าวได้ว่าเป็นลักษณะของกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่เมื่อสืบสาวลึกลงไปใน

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑,
(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๗๐/๕๑ - ๗๐/๕๒.

^๕ ม.ม. (ไทย) ๑๒/ ๒๐๔/๒๑๓.

อย่างละเอียดจะเห็นว่ามิกิเลสอื่นๆ คอยสนับสนุนอยู่เบื้องหลังด้วยเสมอ ดังกรณีของคัมภีร์หาที่ระบุว่า เป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ (สมุทัย) ในอริยสัจ ๔ แท้จริงหมายรวมถึงมานะและทิฐิด้วย การระบุ เช่นนั้นเพียงแต่แสดงให้เห็นว่าในบริบทนั้นคัมภีร์เป็นกิเลสที่มีบทบาทโดดเด่นเท่านั้น อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนจำเป็นต้องกล่าวถึงกิเลสแต่ละอย่าง ทั้งนี้โดยพิจารณาลักษณะเด่นของ กิเลสแต่ละอย่างเป็นสำคัญ

๓.๒.๑. คัมภีร์ในฐานะสาเหตุของความขัดแย้ง

คัมภีร์ หมายถึง ความอยาก ความอยากในที่นี้หมายถึงความอยากเชิงลบหรือความอยาก ที่นำพาชีวิตถอยห่างจากความดีงาม ไม่ใช่ความอยากเชิงบวก (สัมมัตตนะ) หรือความอยากที่นำพา ชีวิตเข้าใกล้ความดีงาม ในรายละเอียดคัมภีร์ได้รับการอธิบายไว้หลายลักษณะ อาทิ คัมภีร์ คือ ความ ทะยานอยาก ความร่ำร่น^{๑๑} เป็นความต้องการที่ประกอบด้วยวิชา^{๑๒} ประุ้งแต่งจิตหรือวิญญาณให้ ยินดีอยากได้อารมณ์คือสิ่งเร้าต่างๆ^{๑๓} ก่อให้เกิดภพใหม่ มีความเพติดเพลินติดอยู่ในอารมณ์ สามารถไหลไปตามอารมณ์ภายในคือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอารมณ์ภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ทำให้บุคคลลืมหืม ลืมกลัว ลืมตาย ก่อให้เกิดทุกข์ ทำให้เวียนว่ายตาย เกิดอยู่ในวัฏสงสาร^{๑๔} ในพระไตรปิฎกได้อธิบายคัมภีร์ไว้อย่างละเอียดว่า

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความคล้อยตามอารมณ์ ความยินดี ความ เพติดเพลิน ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพติดเพลิน ความกำหนัดนักแห่งจิต ความ อยาก ความสยบ ความหมกมุ่น ความหื่น ความหื่นกระหาย ความข้องอยู่ ความจมอยู่ ธรรมชาติที่ทำให้พลุกพล่าน ธรรมชาติที่หลอกลวง ธรรมชาติที่ยังสัตว์ให้เกิด ธรรมชาติ ที่ยังสัตว์ให้เกิดพร้อม ธรรมชาติที่รื้อยรัด ธรรมชาติที่มีข่าย ธรรมชาติที่กำซาบใจ ธรรมชาติที่ซ่านไป ธรรมชาติดุจเส้นด้าย ธรรมชาติที่แผ่ไป ธรรมชาติที่ประมวลมา ธรรมชาติที่เป็นเพื่อน ความคั่นหา คัมภีร์ที่นำพาไปสู่ภพ คัมภีร์จุปลา คัมภีร์จุปลา

^{๑๑}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๓๕๖.

^{๑๒}พระคัมภีร์ญาณ อภิปัญญา, ปฏิจอสุมุปปาท คือกฎแห่งความจริง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ธรรมสภา), หน้า ๘๘.

^{๑๓}บรรจบ บรรณรุจิ, ปฏิจอสุมุปปาท, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๕๐.

^{๑๔}พระเทพสิทธิมนี, (โชคก ญาณสิทธิ), วิปัสสนาญาณโสภณ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทศรีอนันต์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๕๒.

ทึบ ความเซซชิด ความเอื้อโย ความหวังโย ความผูกพัน ความหวัง กิริยาที่หวัง ภาวะที่หวัง ความหวังในรูป ความหวังในเสียง ความหวังในกลิ่น ความหวังในรส ความหวังในโผฏฐัพพะ ความหวังในลาภ ความหวังในทรัพย์ ความหวังในบุตร ความหวังในชีวิต ธรรมชาติที่กระชับ ธรรมชาติที่กระชับบ่อยๆ ธรรมชาติที่กระชับยิ่ง ความกระชับ กิริยาที่กระชับ ภาวะที่กระชับ ความละโมบ กิริยาที่ละโมบ ภาวะที่ละโมบ ธรรมชาติที่ทำให้หวั่นไหว ภาวะที่ใคร่แต่อารมณ์ดีๆ ความกำหนดในฐานะอันไม่ควร ความโลภเกินพอดี ความติดใจ กิริยาที่ติดใจ ความปรารถนา ความไฝหา ความหมายปอง...^{๙๔}

ค้นหาหรือความทะยานอยากมีรายละเอียดซับซ้อนกว้างขวาง อย่างไรก็ตามหากพิจารณาตามอาการของจิต ค้นหาสามารถจำแนกออกเป็น ๓ ประการ คือ กามค้นหา ภวค้นหา และ วิภวค้นหา โดยกามค้นหา หมายถึง ความทะยานอยากของจิตที่มีต่อกามวัตถุทั้ง ๖ คือ รูปค้นหา (ความทะยานอยากในรูป) สัททค้นหา (ความทะยานอยากในเสียง) คันธค้นหา (ความทะยานอยากในกลิ่น) รสค้นหา (ความทะยานอยากในรส) โผฏฐัพพค้นหา (ความทะยานอยากในโผฏฐัพพะ) และ รัสมค้นหา (ความทะยานอยากในธรรมารมณ์)^{๙๕} กามวัตถุทั้ง ๖ ในอีกความหมายหนึ่งคือกามธาตุ หรือธาตุอันเป็นที่ตั้งแห่งกาม เหตุนี้ในบางแห่งของพระไตรปิฎกจึงอธิบายกามค้นหาว่าคือความทะยานอยากหรือความกำหนดในกามธาตุ ดังข้อความที่ว่า “ความกำหนด ความกำหนดนัก ความกำหนดนักแห่งจิตที่เกี่ยวข้องกับกามธาตุ นี้เรียกว่า กามค้นหา”^{๙๖} หากพิจารณาตามความเป็นจริงจะเห็นว่าในวิถีชีวิตปุถุชนทั่วไป กามค้นหาเกิดขึ้นอยู่แทบตลอดเวลาที่มีการรับรู้ทางอายตนะทั้ง ๖

ภวค้นหา หมายถึง ความทะยานอยากในภพหรือภาวะความเป็นอยู่อย่างใดอย่างหนึ่ง กล่าวอีกนัยหนึ่งคือความอยากให้มีตัวตนคงอยู่ตลอดไปหรือความอยากเวียนว่ายตายเกิดไม่สิ้นสุด ทั้งนี้ด้วยเจตนาเพื่อรองรับการเสวยสุขอารมณ์ที่ตนชอบใจ พระไตรปิฎกอธิบายว่า “ความพอใจในภพ ความยินดีในภพ ความเพลิดเพลินในภพ ความปรารถนาภพ ความเอื้อโยในภพ ความร่ำร้อนเพราะภพ ความสขบในภพ ความหมกมุ่นในภพ นี้เรียกว่า ภวค้นหา”^{๙๗} ความทะยานอยากในภพดังกล่าวนี้ครอบคลุมถึงรูปภพและอรูปภพหรือรูปธาตุและอรูปธาตุ พระไตรปิฎกระบุไว้ว่า “ความกำหนด ความกำหนดนัก ความกำหนดนักแห่งจิตที่เกี่ยวข้องกับรูปธาตุและอรูปธาตุ นี้เรียกว่า

^{๙๔} พุ.ญ. (ไทย) ๓๐/๒/๕๐.

^{๙๕} ม. มู. (ไทย) ๑๒/๖๕/๕๑.

^{๙๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕ /๕๑๖/ ๕๓๓.

^{๙๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕ /๘๕๕ /๕๖๒ .

ภวตณหา”^{๑๘} ความอยากให้มีความคงอยู่ตลอดไป กระทั่งความอยากให้อารมณ์ต่างๆ ที่ตนเสพเสวยให้คงอยู่ตลอดไปดังกล่าวนี้อ ถือเป็นความอยากที่สัมพันธ์กับความเป็นภวทฤษฎีหรือสัสสตทฤษฎีหรือทฤษฎีที่เห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง^{๑๙} พระไตรปิฎกระบุความตอนนี้อยู่ในกัณฐกสูตรที่เห็นว่าเป็นไปพร้อมกับรูปตณหาในชั่วขณะของการรับรู้ครั้งหนึ่งๆ ว่าเป็นวิภวตณหาว่า “...รูปตณหานั้นแหละ ในเวลาใดเป็นไปพร้อมกับ ทฤษฎีว่ารูปารมณฺณํนํแล เที่ยงแท้ ยั่งยืน ในเวลานั้น ชื่อว่าภวตณหา”^{๒๐} ภวตณหาถือเป็นความทะยานอยากหรือความพอใจที่ด้อยอดหรือสืบเนื่องมาจากกามตณหา มีลักษณะของการดึงหรือน้อมสิ่งที่อยากนั้นเข้ามาสู่ตัวเป็นสำคัญ

วิภวตณหา หมายถึง ความทะยานอยากในวิภพหรือความทะยานอยากในความพรากรพันไปแห่งตัวตนหรือจากภาวะความเป็นอยู่อย่างใดอย่างหนึ่งที่ไม่ปรารถนา เป็นความอยากหรือความปรารถนาให้เกิดการทำลายดับสูญไปของทั้งตัวตนและสิ่งที่ไม่ชอบใจ วิภวตณหาในแง่หนึ่งคือความทะยานอยากที่ประกอบด้วยวิภวทฤษฎีหรืออุจเฉททฤษฎีหรือทฤษฎีที่เห็นว่าอัตตาและโลกขาดสูญ พระไตรปิฎกระบุไว้ว่า “ความเห็น ว่า อัตตาและโลกจักไม่มี ดังนี้ ทฤษฎี ความเห็นผิด ฯลฯ ความยึดถือโดยวิปลาส มีลักษณะเช่นนี้ นี้เรียกว่า วิภวทฤษฎี”^{๒๑} และ “ความกำหนด ความกำหนดนัก ความกำหนดนักแห่งจิตที่สหรคด้วยอุจเฉททฤษฎี นี้เรียกว่า วิภวตณหา”^{๒๒} พระไตรปิฎกอธิบายกระบวนการรับรู้ที่เป็นวิภวตณหา โดยยกอุจเฉททฤษฎีที่เป็นไปพร้อมกับรูปตณหาไว้ว่า “...รูปตณหานั้นแหละ ในเวลาใดเป็นไปพร้อมกับอุจเฉททฤษฎีว่ารูปารมณฺณํนํแล ขาดสูญ พินาศ ในเวลานั้นชื่อว่าวิภวตณหา”^{๒๓} กล่าวได้ว่าวิภวตณหาเป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นโดยสืบเนื่องมาจากกามตณหาคล้ายภวตณหา แต่เป็นสภาวะธรรมที่ปฏิเสธอารมณ์ที่เกิดขึ้นมีความสุดโต่งไปอีกด้านหนึ่งที่ตรงกันข้ามกับภวตณหา กล่าวคือมีลักษณะของการผลักสิ่งที่ไม่อยากรุ่นออกไป เป็นสำคัญ

ตณหาหรือความทะยานอยากที่แสนแยบยลดังกล่าวนี้อาจเกิดขึ้นได้อย่างไร ในปัจจุสมุพบาทได้ระบุไว้ว่าตณหาไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นอย่างอิสระ ตณหาเป็นผลสืบเนื่องมาจากเหตุปัจจัยก่อนหน้านั้น ปัจจัยที่ถือเป็นสาเหตุใกล้ชิดของตณหา คือเวทนา โดยมีอวิชชาเป็นมูลรากของเหตุปัจจัยทั้งหลายดังพุทธคำรัสที่ว่า

^{๑๘} อภ.วิ.(ไทย) ๓๕ / ๕๑๖ / ๕๓๓.

^{๑๙} อภ.วิ.(ไทย) ๓๕ / ๘๕๖ / ๕๖๒ .

^{๒๐} อ้างใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕๐/๓-๔.

^{๒๑} อภ.วิ.(ไทย) ๓๕ / ๘๕๖ / ๕๖๒.

^{๒๒} อภ.วิ.(ไทย) ๓๕ / ๕๑๖ / ๕๓๓.

^{๒๓} อ้างใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, หน้า ๑๕๐/๔.

เพราะอวิชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี
 เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี
 เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี
 เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี
 เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี
 เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
 เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี
 เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี
 เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี
 เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี
 เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสจึงมี^{๒๔}

จากพุทธคำรัสตขังต้นสามารถอธิบายได้ว่าเมื่อบุคคลรับรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมเกิดไม่สุขเวทนาที่ทุกขเวทนาหรืออุเบกขาเวทนา เมื่อเวทนาได้เกิดขึ้นแล้วในขณะนั้น จิตที่เนื่องด้วยอวิชชาย่อมไหลไปตามกระแสแห่งเวทนานั้น แล้วตัณหาย่อมเกิดสืบเนื่องตามมาดุจน้ำสายเดียวกัน หากเป็นสุขก็ทะยานอยากเสพ หากเป็นทุกข์ก็ยังคงอยากคืออยากทำลายหรืออยากผลักไส ที่สุดสิ่งเหล่านี้ก็ผลักดันสั่งการให้บุคคลกระทำการเพื่อสนองตัณหานั้นอย่างที่เขาตัวก็แทบไม่รู้ตัวใดๆ ผลจากพฤติกรรมของจิตในลักษณะดังกล่าวได้ในที่สุดได้ค่อยๆ ก่อความรู้สึกว่ามีอิตตาผู้เสพเสวยเวทนา และด้วยความติดใจหลงไหลการเสพเช่นนั้น บุคคลจึงพยายามกระทำทุกอย่างเพื่อให้ตนได้เสพเวทนาตลอดไป ไม่ว่าการกระทำนั้นจะเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองหรือผู้อื่นก็ตาม

โดยทั่วไปตัณหาจะถูกอธิบายในฐานะสิ่งที่เป็สาเหตุของความทุกข์หรือสิ่งที่ทำให้บุคคลเวียนว่ายในสังสารวัฏฏ์ อย่างไรก็ตามในแง่การเป็นสาเหตุของความขัดแย้งตัณหาถือว่าเป็นบทบาทอยู่มากเช่นกัน กล่าวคือตัณหาเกี่ยวข้องกับสาเหตุของความขัดแย้งในแง่มุมที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ว่า ในการดำรงอยู่ของมนุษย์นั้น เป้าหมายสำคัญของมนุษย์ที่เป็นปุถุชนล้วนต่างแสวงหากามวัตถุ โดยข้อเท็จจริงดังกล่าวสามารถพิจารณาได้จากความเป็นไปของผู้คนในสังคมกระทั่งตัวเราเอง ความขัดแย้งจะปรากฏเมื่อกามวัตถุอันเป็นที่รักที่ชอบใจนั้นมีผู้ต้องการเหมือนกัน หรือเมื่อกามวัตถุอันเป็นที่รักที่ชอบใจนั้นอยู่ในสภาพที่ไม่มั่นคงที่จะอยู่ในอำนาจของผู้ที่ต้องการ กามวัตถุอันเป็นที่รักที่ชอบใจที่กล่าวถึงนั้นหมายรวมทั้ง “สัตว์”^{๒๕} และ “สังขาร”^{๒๖} ในพระไตรปิฎกได้อธิบายสถานการณ์ที่

^{๒๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๒.

^{๒๕} สัตว์ ได้แก่ มารดา บิดา พี่ชายน้องชาย พี่สาวน้องสาว บุตร ธิดา มิตรหรือผู้ร่วมสายโลหิตเป็นต้น

^{๒๖} สังขาร ได้แก่ รูปเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าพอใจ

ก่อให้เกิดความขัดแย้งไว้ว่า “เมื่อมนุษย์มีความหวาดระแวงว่าสิ่งที่ตนเองรักนั้นจะถูกบุคคลอื่นแย่งไป กำลังถูกแย่งไป หรือถูกแย่งชิงไปแล้ว ขณะเดียวกัน เมื่อสิ่งที่ตนเองรักจะผันแปรไป กำลังผันแปรไป หรือได้ผันแปรไปแล้ว”^{๒๗} ในกรณีความขัดแย้งลักษณะแรก จะเห็นว่าเมื่อต่างฝ่ายต่างยึดมั่นในในความต้องการของตนเอง ความขัดแย้งและวิธีการเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ต้องการ ไม่ว่าจะเป็นทะเลาะวิวาทกระทั่งสงครามก็เกิดขึ้นตามมา ในกรณีความขัดแย้งลักษณะที่สอง จะเห็นว่าเมื่อบุคคลผู้ต้องการเกิดความรู้สึกว่าสิ่งที่ต้องการกำลังจะพลัดพรากหรือเปลี่ยนแปลงไป ความขัดแย้งและการกระทำเพื่ออนุรักษ์สิ่งดังกล่าวด้วยอำนาจของตนหาในลักษณะต่างๆ ก็เกิดขึ้นได้เช่นเดียวกัน

ในพระไตรปิฎกได้อธิบายสาเหตุของความขัดแย้งไว้ในลักษณะเดียวกันนี้อีก โดยระบุว่า กามตัณหาหรือกล่าวสั้นๆ ว่ากาม เป็นสาเหตุของความขัดแย้งและนำไปสู่การเบียดเบียนทำร้ายกัน กันโดยไม่เว้นแม้คนสายเลือดเดียวกัน ว่า

เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็นต้นเหตุ เพราะกามเป็นเหตุเกิด เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั้นแล พระราชาทรงวิวาทกับพระราชาก็ได้ กษัตริย์วิวาทกับกษัตริย์ก็ได้ พราหมณ์วิวาทกับพราหมณ์ก็ได้ คหบดีวิวาทกับคหบดีก็ได้ มารดาวิวาทกับบุตรก็ได้ บุตรวิวาทกับมารดาได้ บิดาวิวาทกับบุตรได้ บุตรวิวาทกับบิดาได้ พี่ชายน้องชายวิวาทกับพี่ชายน้องชายก็ได้ พี่ชายน้องชายวิวาทกับพี่สาวน้องสาวก็ได้ พี่สาวน้องสาววิวาทกับพี่ชายน้องชายก็ได้ สหายวิวาทกับสหายก็ได้ ชนเหล่านั้นก่อการทะเลาะก่อการแค้นแค้น และก่อการวิวาทกันในที่นั้น ทำร้ายกันและกันด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยศาสตราบ้าง ชนเหล่านั้นจึงเข้าถึงความตายบ้าง ทุกข์ปางตายบ้าง... เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลาย ชนทั้งหลายถือดาบและโล่ จับธนูพาดลูกศรแล้ววิ่งเข้าสู่สงคราม ปะทะกันทั้ง ๒ ฝ่าย เมื่อพวกเขายิงลูกศรไปบ้าง พุ่งหอกไปบ้าง กวาดแกว่งดาบฟันกันบ้าง ชนเหล่านั้นถูกลูกศรเสียบเอาบ้าง ถูกหอกแทงเอาบ้าง ถูกดาบตัดศีรษะบ้าง ชนเหล่านั้นจึงเข้าถึงความตายบ้าง ทุกข์ปางตายบ้าง แม้ข้อนี้ก็ชื่อว่า เป็นโทษแห่งกามทั้งหลาย...^{๒๘}

ในมหานิทานสูตรได้อธิบายกระบวนการพฤติกรรมของมนุษย์ที่ถูกผลักดันด้วยตัณหา ที่นำไปสู่ความขัดแย้ง กระทั่งนำไปสู่การทะเลาะวิวาทและการทำร้ายกันไว้อย่างละเอียด ดังนี้

เพราะอาศัย ตัณหา ปริเยสนา (การแสวงหา) จึงมี

เพราะอาศัย ปริเยสนา ลาภะ (การได้) จึงมี

เพราะอาศัย ลาภะ วินิจจยะ (การกำหนด) จึงมี

^{๒๗} อ.ทก. (ไทย) ๒๐/๓๘/๘๓.

^{๒๘} ม.ญ. (ไทย) ๑๒/๑๖๘/๑๖๕-๑๗๐.

เพราะอาศัย วินิจชยะ ฉันทราคะ (ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ) จึงมี

เพราะอาศัย ฉันทราคะ อัชโณสานะ (ความหมกมุ่นฝังใจ) จึงมี

เพราะอาศัย อัชโณสานะ ปรีคหะ (การยึดถือครอบครอง) จึงมี

เพราะอาศัย ปรีคหะ มัจฉริยะ (ความตระหนี่) จึงมี

เพราะอาศัย มัจฉริยะ อารักขะ (ความหวงกั้น) จึงมีเพราะอารักขะเป็นเหตุ บาปอกุศลธรรมเป็นอนันต์ ย่อมเกิดขึ้นจากการถือท่อนไม้ การถือศัสตราการทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การพูดขึ้นเสียงว่า มึง มึง การพูด ส่อเสียด และการพูดเท็จ^{๒๕}

ตามหลักพระพุทธศาสนาค้นหาหรือความทะยานอยากไม่เพียงเป็นสมุทัยหรือสาเหตุของความทุกข์ของมนุษย์ในฐานะปัจเจกเท่านั้น แต่ค้นหายังเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ในการแก้ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างมนุษย์นั้น นอกจากข้อเสนอให้แต่ละฝ่ายที่ขัดแย้งกันลดละตัณหาแล้ว มาตรการการชี้ชัดว่าตัณหาแต่ละฝ่ายควรจะถูกจำกัดด้วยกติกาคือเป็นธรรมอย่างไรก็เป็นสิ่งจำเป็น เพราะในข้อเท็จจริงของความเป็นมนุษย์ กิเลสตัณหาของมนุษย์ไม่ได้หมดไปเพราะการเรียกร้องจากเสียงข้างนอกหรือปัจจัยอื่นใดนอกจากสติปัญญาภายในของเขาเอง เหตุนี้ในการการแก้ไขปัญหาคือความขัดแย้งของมนุษย์จะต้องพิจารณาผนวกเข้ากับความเป็นจริงของปัจจัยในแง่อื่นๆประกอบด้วย

๓.๒.๒. ทิฎฐิในฐานะสาเหตุของความขัดแย้ง

คำว่า ทิฎฐิ มีความหมายและขอบเขตกว้างขวางมาก ในพระไตรปิฎกที่ใดก็ตามที่ปรากฏคำว่าทิฎฐิใดๆ โดยไม่มีคำว่ามิฉณาหรือสัมมานำหน้า ส่วนมากคัมภีร์ชั้นนอรรถกถา มักจะอธิบายว่าหมายถึงทิฎฐิของลัทธิที่มีอยู่ในสมัยพุทธกาล คือ ทิฎฐิ ๖๒ และทิฎฐิของครูทั้ง ๖ และหมายถึงกิเลสชนิดหนึ่งในกลุ่มปญจธรรม คือ ตัณหา มานะ และทิฎฐิ^{๒๖} มีเพียงน้อยแห่งเท่านั้นที่คำว่าทิฎฐิถูกใช้ในความหมายว่าสัมมาทิฎฐิ ส่วนมากจะใช้เป็นคุณสมบัติของพระอริยบุคคลตั้งแต่ระดับอรหัตตมรรคลงมา เช่น คำว่า ทิฎฐิปปตโต ผู้บรรลุสัมมาทิฎฐิ และคำว่า ทิฎฐิสมปนฺโน ผู้สมบูรณ์ด้วยสัมมาทิฎฐิ คำทั้งสองนี้ใช้เป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งของพระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตผล^{๒๗} กล่าวได้ว่าพุทธศาสนาใช้คำว่า ทิฎฐิ ในความหมายและขอบเขตที่

^{๒๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๐๓/๖๑.

^{๒๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาธก อังกฤษ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : หจก. อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๖.

^{๒๗} พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร (พรรณา), บทบาทของทิฎฐิในชีวนะและสังคม, [ออนไลน์] http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=419&articlegroup_id=102 ,[๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔]

กว้างขวาง ครอบคลุมทั้งในแง่ความเห็นความเชื่อที่ถูกต้องหรือเป็นสัมมาทิฐิและในแง่ความเห็นความเชื่อที่ผิดหรือเป็นมิจฉาทิฐิ หรือในบางกรณีก็ใช้ในแง่ความหมายที่เป็นกลางๆ โดยไม่ชี้ชัดลงไปว่าเป็นความเห็นความเชื่อที่ถูกต้องหรือผิด อาทิ ในกรณีที่กล่าวถึงทิฐิของใครคนใดคนหนึ่ง ก็เพียงหมายถึงความเห็นความเชื่อของคนนั้นเท่านั้น

โดยทั่วไป คำว่า ทิฐิ มีความหมายครอบคลุมทั้งความเห็น ความเข้าใจ ความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ ลัทธิ ทฤษฎี ระบบความคิดทางปรัชญา หรือโลกทัศน์ชีวิตทัศน์ต่างๆ ทิฐิไม่ว่าจะเรียกขานด้วยถ้อยคำใดถือว่าต่างมีความสำคัญต่อชีวิตและสังคมทั้งสิ้น เพราะเมื่อชีวิตและสังคมใดยึดเอาทิฐิใด กระบวนการปรุงแต่งสร้างสรรค์ทางจิต (สังขาร) ก็จะเดินหน้าต่อไปภายใต้กรอบแห่งทิฐินั้น นับตั้งแต่การกำหนดท่าทีในการมองโลกและชีวิต การกำหนดแนวทางในการเข้าไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับโลกภายนอก รวมทั้งเป็นมาตรฐานในการตีความข้อมูลและประสบการณ์ต่างๆ ที่รับเข้ามาใหม่^{๓๒} เหตุนี้ชีวิตหรือสังคมจะเป็นไปเช่นใดย่อมขึ้นอยู่กับทิฐิเป็นสำคัญ สอดคล้องกับทัศนะของ ลักขมี นราส (P.Lakshmi Narasu) ที่ระบุว่า ทิฐิไม่เพียงแต่มีบทบาทและอิทธิพลต่อความเป็นไปในวิถีชีวิตของมนุษย์เท่านั้น หากยังเป็นรากฐานแห่งอารยธรรมของมนุษย์ทุกๆ ด้านด้วย ดังข้อความที่ว่า “การคลั่งคลายขยายตัวในประวัติศาสตร์มนุษย์นั้น ไม่ว่าจะเป็นด้านศิลปะ วิทยาศาสตร์ สังคม หรือด้านศาสนา ล้วนแต่มีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์อยู่กับเรื่องทิฐิทั้งสิ้น การกระทำของมนุษย์ก็เช่นเดียวกัน ส่วนมากเป็นผลสะท้อนออกมาจากทิฐิของพวกเขาตนเอง”^{๓๓}

ในคำสอนของพระพุทธศาสนาทิฐิถือว่ามีบทบาทสำคัญมาก เพราะพระพุทธศาสนาถือว่าทิศทางชีวิตของมนุษย์จะเป็นไปในทางเสื่อมหรือเจริญย่อมมาจากทิฐิของมนุษย์เป็นปฐม กล่าวคือทิฐิที่ถูกต้องหรือสัมมาทิฐิย่อมนำบุคคลไปสู่ความเจริญ ส่วนทิฐิหรือที่ไม่ถูกต้องหรือมิจฉาทิฐิย่อมให้ผลตรงกันข้าม ดังเห็นได้จากในอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือข้อปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ ก็เริ่มจากสัมมาทิฐิ การที่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับสัมมาทิฐิอย่างยืงนั้น ประเด็นสำคัญเพราะสัมมาทิฐิเป็นเงื่อนไขสำคัญในฐานะเป็นแกนนำหรือเป็นประทีปส่องทางแก่การตรัสรู้ริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ดังมีพุทธคำรัสความว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิต ฉะนั้น สัมมาทิฐิ ก็ฉะนั้นเหมือนกัน เป็นตัวนำ เป็น

^{๓๒} พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร (พรรณา), บทบาทของทิฐิในชีวนาชีวิตและสังคม, [ออนไลน์] http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=419&articlegroup_id=102, [๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔]

^{๓๓} P. Lakshmi Narasu, **The Essence of Buddhism**, pp. 162-163. อ้างใน พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร (พรรณา), บทบาทของทิฐิในชีวนาชีวิตและสังคม, [ออนไลน์] http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=419&articlegroup_id=102, [๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔]

บุพนิมิตเพื่อความตรัสรู้หรือวัย ๔ ประการ”^{๓๔} นอกจากนี้ยังมีพระพุทธดำรัสยืนยันพร้อมยกข้อเปรียบเทียบให้เห็นคุณค่าของสัมมาทิฐิและอันตรายของมิจฉาทิฐิไว้อย่างชัดเจน ในส่วนของสัมมาทิฐิได้ระบุไว้ว่า “จิตที่ตั้งไว้ชอบ ย่อมอำนวยให้ได้ผลที่ประเสริฐยิ่ง ที่มารดาบิดาก็ทำให้ไม่ได้ หรือแม่ญาติเหล่าอื่นก็ให้ไม่ได้”^{๓๕} ในส่วนของมิจฉาทิฐิได้ระบุไว้ว่า “จิตที่ตั้งไว้ผิด พึงทำให้ได้รับความเสียหายยิ่งกว่าความเสียหายที่โจรเห็นโจร หรือผู้จองเวรเห็นผู้จองเวร จะพึงทำให้แก่กัน”^{๓๖}

ในส่วนของทิฐิที่กล่าวถึงในปัญญจธรรมนี้ หมายถึงมิจฉาทิฐิ เพราะเป็นทิฐิที่นำพาชีวิตลอยห่างจากความถูกต้องดีงาม เป็นส่วนหนึ่งของกิเลสที่ก่อให้เกิดปัญหาหรือความเนิ่นช้าในสังสารวัฏฏ์ดังได้กล่าวแล้ว มิจฉาทิฐิ หมายถึง เห็นผิด ความเห็นที่ผิดจากคลองธรรม เช่น เห็นว่าทำดีได้ชั่ว ทำชั่วได้ดี มารดาบิดาไม่มี เป็นต้น และความเห็นที่ไม่นำไปสู่การพ้นทุกข์^{๓๗} เป็นความเห็นที่ผิดจากความจริงซึ่งตรงกันข้ามกับสัมมาทิฐิ ซึ่งมีความหมายว่าความเห็นถูก อันเป็นองค์ธรรมหนึ่งในมรรคมงคล ๘^{๓๘} ในพระไตรปิฎกได้อธิบายขยายความอาการของมิจฉาทิฐิไว้ว่า “ความถือ ความถือมั่น ความยึดมั่น ความยึดมั่นถือมั่น ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิเคียดถือ ความถือขัดแย้ง ความถือวิปริต ความถือวิปลาส ความถือผิด ความถือในสิ่งที่ไม่เป็นความจริงว่า เป็นจริง...”^{๓๙} หรือ “...ความเห็นอันเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฐิ ความผันแปรแห่งทิฐิ สังโยชน์คือทิฐิ ความยึดถือ ความยึดมั่น ความถือผิด ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิที่เป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ ความยึดถือโดยคลาดเคลื่อน...”^{๔๐} นอกจากนี้ในพระไตรปิฎกยังได้กล่าวถึงคำที่ใกล้เคียงกับมิจฉาทิฐิคือมิจฉาปฏิบัติหรือการปฏิบัติที่เนื่องมาจากมิจฉาทิฐิ โดยพระพุทธองค์ได้ตรัสว่าความเห็นผิวนำไปสู่การปฏิบัติผิดย่อมทำให้นุคคลไม่อาจเจริญในทำนุยาชธรรมหรืออริยมรรคได้ ความว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราไม่สรรเสริญมิจฉาปฏิบัติของคฤหัสถ์หรือบรรพชิต คฤหัสถ์หรือบรรพชิตผู้ปฏิบัติผิดย่อมทำนุยาชธรรมที่เป็นกุศลให้สำเร็จไม่ได้ เพราะเหตุแห่งการปฏิบัติผิด”^{๔๑} ในอรรถกถาให้ความหมาย มิจฉาทิฐิ ไว้ว่า “ชื่อว่ามิจฉาทิฐิ เพราะ (๑) ความเห็นไม่ตรงตามสภาวะ

^{๓๔} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๑๐๗ /๖๑๗.

^{๓๕} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๔๓/๓๕.

^{๓๖} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๔๒ /๓๕.

^{๓๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) . พจนานุกรมฉบับประมวลศัพท์, ๒๕๒๘, หน้า ๒๓๓.

^{๓๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) . พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาธก อังกฤษ-ไทย, ๒๕๔๘, ๓๓๑.

^{๓๙} พ.ม. (ไทย) ๒๕/๑๓๔/๔๕๔.

^{๔๐} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๖๒/๑๖๑.

^{๔๑} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๒๔/๒๕.

(๒) ความเห็นไม่ตรงตามเป็นจริงเพราะยึดมาคิด (๓) เพราะเป็นความเห็นที่บันทึกตรึงเกยจเพราะไม่
ก่อนประโยชน์^{๔๒}

ในฐานะที่มีจิตกตัญญูเป็นทักขณธรรมตรงกันข้ามกับสัมมาทิฐิ เพื่อให้ทราบความหมายเชิง
สาระของมิจฉาทิฐิว่าครอบคลุมประเด็นใดบ้าง จำเป็นต้องอาศัยการพิจารณาโดยเทียบเคียงจากการ
อธิบายความหมายของสัมมาทิฐิ ในพระไตรปิฎกมีการอธิบายหรือการกล่าวถึงสาระความหมาย
ของสัมมาทิฐิไว้หลายแห่ง อาทิ “สัมมาทิฐิ เป็นอย่างไร คือ ความรู้ในทุกข์ (ความทุกข์)
ความรู้ในทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิ
โรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์) ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาทิฐิ”^{๔๓}
“เมื่อใด พระอริยสาวกผู้ชดอภิสลและรากเหง้าแห่งอภิสล รู้ชดอภิสลและรากเหง้าแห่งอภิสล เมื่อนั้น
แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น พระอริยสาวกก็เชื่อว่ามีสัมมาทิฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่ว
แน่นในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้”^{๔๔} “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเห็นรูปที่ไม่เที่ยงนั่นแหละว่าไม่เที่ยง
ความเห็นของเขอนั้นเป็นสัมมาทิฐิ... ภิกษุเห็นเวทนาที่ไม่เที่ยงนั่นแหละว่าไม่เที่ยง เห็นสัญญาที่ไม่
เที่ยงนั่นแหละว่าไม่เที่ยง เห็นสังขารที่ไม่เที่ยงนั่นแหละว่าไม่เที่ยง เห็นวิญญาณที่ไม่เที่ยงนั่นแหละ
ว่าไม่เที่ยง ความเห็นของเขอนั้นเป็นสัมมาทิฐิ”^{๔๕} “เมื่อใด พระอริยสาวกผู้ชดอวิชชา เหตุเกิด
แห่งอวิชชา ความดับแห่งอวิชชา และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งอวิชชา เมื่อนั้น แม้ด้วยเหตุเพียง
เท่านั้น พระอริยสาวกก็เชื่อว่ามีสัมมาทิฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่นในธรรม มา
สู่พระสัทธรรมนี้”^{๔๖}

จากพุทธพจน์ที่ยกมานี้เห็นได้ว่าสัมมาทิฐิก็คือความเห็นถูกต้องในสัจธรรมของโลกและ
ชีวิตในแง่มุมต่างๆ อาทิ เห็นถูกต้องในความเป็นไปของชีวิต (อริยสัจ ๔) เห็นถูกต้องในกุศลและ
อกุศล เห็นถูกต้องในสามัญลักษณะของสิ่งทั้งหลาย (ไตรลักษณ์) และเห็นถูกต้องในกระบวนการ
เกิดขึ้นและดับลงของความทุกข์ (ปัจจุสมุปบาท) เป็นต้น สรุปความว่าสัมมาทิฐิ คือความเห็น
ถูกต้องในสัจธรรมของชีวิต ดังนั้นมิจฉาทิฐิจึงหมายถึงการมีความเห็นที่สวนกระแสผิดแผกแตกต่าง
จากสาระธรรมเหล่านี้ อย่างไรก็ตามเนื่องจากพระพุทธศาสนามีเนื้อหาครอบคลุมกว้างขวาง ที่กล่าว
มานี้จึงเป็นเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น

^{๔๒} อภ. สง. อ. (บาลี) ๒/๓๖๕ /๓๐๕

^{๔๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

^{๔๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๕/๘๒.

^{๔๕} ส.ข. (ไทย) ๑๓/๕๑/๖๒.

^{๔๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๓/๕๘.

โดยหลักการเมื่อสัมมาทิฐิหรือทิฐิที่นำไปสู่ความพ้นทุกข์มีมากมายเพียงใด มิจาทิฐิในฐานะทิฐิตรงกันข้ามก็ย่อมมีมากมายเพียงนั้น อย่างไรก็ตามเพื่อให้สามารถมองภาพ มิจาทิฐิได้ชัดเจนขึ้นพระพุทธศาสนาได้ระบุตัวอย่างมิจาทิฐิไว้บ้างพอสมควร อาทิ ในทิฐิ กถา^{๔๗} ได้อธิบายลักษณะของมิจาทิฐิไว้ว่ามีลักษณะสำคัญประการหนึ่งคือความเห็นผิดในธรรม ประการต่างๆ โดยอาการสำคัญว่าเป็นอัตตาหรือตัวตนของตนหรือที่เรียกว่าสัkkยทิฐิ ธรรม ประการต่างๆ ดังกล่าวนั้นสามารถสรุปความได้ ๗ ประการ ดังนี้

๑. ทิฐิ คือ ความเชื่อมั่นถือผิดในขั้น ๕ ผัสสะ ๕ ว่านั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็น ตัวตนของเรา

๒. ทิฐิ คือ ความเชื่อมั่นถือผิดในปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ วิญญูณธาตุ และกสิณในธาตุทั้งหลาย ว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา

๓. ทิฐิ คือ ความเชื่อมั่นถือผิดในผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ฯลฯ น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร สมอสังขาระ ว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่น เป็น ตัวตนของเรา

๔. ทิฐิ คือ ความเชื่อมั่นถือผิดในอายตนะ ๖ ว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของ เรา

๕. ทิฐิ คือ ความเชื่อมั่นถือผิดในจักขุนทรีย์ โสณินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ จีวณินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อุเปกขินทรีย์ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สติ นทรีย์ สมาธิินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ว่านั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา

๖. ทิฐิ คือ ความเชื่อมั่นถือผิดในกามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ ปฐมฉาน ทุติย ฉานตติยฉาน จตุตถฉาน เมตตเจโตวิมุตติ กรุณาเจโตวิมุตติ มุทิตาเจโตวิมุตติ อุเปกขาเจโตวิมุตติ อากา สานัญญาตนสมาบัติ วิญญาณัญญาตนสมาบัติ อากัญญาตนสมาบัติ เนวสัญญานาสัญญาตน สมาบัติ ว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา

๗. ทิฐิ คือ ความเชื่อมั่นถือผิดในปฏิจสมุปบาท คือ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติชราและมรณะ ว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็น ตัวตนของเรา

นอกจากสัkkยทิฐิดังกล่าว แล้วพระพุทธศาสนายังถือว่า สัสสตทิฐิ อจเจตทิฐิ นัตถิกทิฐิ อกริยาทิฐิ อเหตุกทิฐิ สังสารสุทธกทิฐิ เป็นมิจาทิฐิด้วยเช่นกัน โดยสัส สตทิฐิหรือทิฐิที่เห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง ในพระไตรปิฎกได้อธิบายถึงทิฐิดังกล่าวไว้ว่า “นั่น

^{๔๗} พ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒๓/๑๘๘-๑๙๒.

โลก นั้นอัตตา เรานั้นตายแล้วจักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน คงที่ ไม่มีความแปรผันเป็นธรรมดา จักดำรงอยู่เทียบเท่าสิ่งคงที่อย่างนั้นแล้ว นั้นของเรา เราเป็นนั่น นั้นเป็นอัตตาของเรา”^{๔๘} เป็นต้น

อุจเฉททิฏฐิหรือทิฏฐิที่เห็นว่าโลกและอัตตาขาดสูญ และนัตถิกทิฏฐิหรือทิฏฐิที่เห็นว่า การกระทำทั้งหลาย ไม่ว่าความดีก็ตามหรือความชั่วไม่มีผลสนองในอนาคตชาติ หรือกรรมไม่มีผล ทิฏฐิสองประการนี้มีความเชื่อมโยงกัน อุจเฉททิฏฐิเป็นพื้นฐานของนัตถิกทิฏฐิ กล่าวคือเมื่อเห็นว่า โลกและอัตตาขาดสูญ ย่อมเห็นต่อไปว่าการกระทำใดๆของอัตตาไม่มีผล พระไตรปิฎกอธิบาย ลักษณะความคิดดังกล่าวไว้ว่า

ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเช่นสรวงก็ไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วก็ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี บิดาไม่มีคุณ มารดาไม่มีคุณ สัตว์ที่เกิดผุดขึ้นก็ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็ไม่มี ในโลกมนุษย์คือที่ประชุมแห่งมหาภูตรูป ๔ เมื่อสิ้นชีวิต ธาตุดินไปตามธาตุดิน ธาตุน้ำไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟไปตามธาตุไฟ ธาตุลมไปตามธาตุลม อินทรีย์ทั้งหลายย่อมผันแปรไปเป็นอากาศธาตุ มนุษย์มีเพียงนอนเป็นที่นาศพบไป ร่างกายปรากฏอยู่แค่ป่าช้า กลายเป็นกระดูกขาวโพลนดุจสีนกกพิราบ การเช่นสรวงสิ้นสุดลงแค่เถาถ่าน คนเขลาบัญญัติทานนี้ไว้ คำที่คนบางพวก ย่ำว่ามีผลนั้นว่างเปล่า เท็จ ไร้สาระ เมื่อสิ้นชีวิตไม่ว่าคนเขลาหรือคนฉลาดย่อมขาดสูญ ไม่เกิดอีก^{๔๙} หรือ “ถ้าเราจักไม่ได้มีแล้ว อตถาพนี้ก็ไม่พึงมีแก่เรา ถ้าเราจักไม่มี ความกังวลอะไรจักไม่มีแก่เรา”^{๕๐} เป็นต้น

อภิริยาทิฏฐิหรือทิฏฐิที่เห็นว่าการกระทำเป็นเพียงแต่ว่าการกระทำ ไม่มีคุณค่าใดๆ(ทำแล้วไม่เป็นอันทำ) การกระทำทุกอย่างไม่มีผล ทำดีก็ไม่ได้ดี ทำชั่วก็ไม่ได้ชั่ว เป็นความเห็นที่ปฏิเสธกฎแห่งกรรม กล่าวคือเห็นว่าบาปบุญไม่มีเป็นเพียงการกำหนดหมายสมมุติของมนุษย์เท่านั้น พระไตรปิฎกอธิบายลักษณะความคิดดังกล่าวไว้ว่า

เมื่อบุคคลทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน ทำให้เศร้าโศกเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้เศร้าโศก ทำให้ลำบากเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้ลำบาก ดิ้นรนเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้ดิ้นรน ฆ่าสัตว์ ถูเอาสิ่งของที่เจ้าของเขา ไม่ได้ให้ ตัดช่องย่องเบา ปล้น ทำโจรกรรมในบ้านหลังเดียว ดักขุมที่ทางเปลี่ยว เป็นขู้ พุดเท็ง ผู้ทำ(เช่นนั้น) ก็ไม่จัดว่าทำบาป แม้หากบุคคลใช้จักรมีคมคมดุจมีดโกน

^{๔๘} ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๔๑/๒๕๖.

^{๔๙} ที.ส.(ไทย) ๘/๑๖๑/๕๖.

^{๕๐} อ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๕/๖๕.

สังหารเหล่าสัตว์ในปฐพีนี้ให้เป็นจุลจานดากเนื้อ ให้เป็นกองเนื้อเดียวกัน เขาย่อมไม่มีบาปที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลไปฝังขวามแม่น้ำคงคา ฆ่าเอง ใช้ให้ผู้อื่นฆ่า ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน เขาย่อมไม่มีบาปที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลไปฝังซ้ายแม่น้ำคงคา ให้เอง ใช้ให้ผู้อื่นให้ บุชาเอง ใช้ให้ผู้อื่นบูชา เขาย่อมไม่มีบุญที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบุญมาถึงเขา ไม่มีบุญที่เกิดจากการให้ทาน จากการฝึกอินทรีฯ จากการสำรวม จากการพูดคำสัตย์ ไม่มีบุญมาถึงเขา^{๕๑} เป็นต้น

อเหตุกทิกฺขุหรือทิกฺขุที่เห็นว่าการกระทำทั้งหลายไม่มีเหตุปัจจัย และสังสารสัทธกทิกฺขุหรือทิกฺขุที่เห็นว่าการกระทำทั้งหลายเป็นสิ่งที่ไปเองไม่มีเหตุปัจจัย ทิกฺขุสองประการนี้มีความเชื่อมโยงกัน อเหตุกทิกฺขุเป็นพื้นฐานสังสารสัทธกทิกฺขุ กล่าวคือเมื่อเห็นว่าการกระทำทั้งหลายไม่มีเหตุปัจจัยย่อมเห็นต่อไปด้วยว่าความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลายก็ไม่มีเหตุปัจจัยเช่นกัน ถือเป็นทิกฺขุที่ปฏิเสธเหตุและผลของกรรมอีกลักษณะหนึ่ง พระไตรปิฎกอธิบายลักษณะความคิดดังกล่าวไว้ว่า

ความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลาย เศร้าหมองเอง ความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลาย บริสุทธิ์เอง ไม่มีกำลัง ไม่มีคามเพียร ไม่มีคามสามารถของมนุษย์ ไม่มีคามพยายามของมนุษย์ สัตว์ ปาณะ ภูตะ ชีวะทั้งปวง ล้วนไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีคามเพียร ผันแปรไปตามโชคชะตา ตามสถานภาพทางสังคมและตามลักษณะเฉพาะตน ย่อมเสวยสุขและทุกข์ในอภิชาติทั้ง ๖^{๕๒} เป็นต้น

อันตคาหิกทิกฺขุหรือทิกฺขุที่เห็นว่าความจริงเกี่ยวกับสิ่งทั้งหลายมีสภาพไม่แน่นอน ไม่สามารถระบุเป็นอย่างหนึ่งอย่างใด พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงความคิดดังกล่าวไว้ว่า

ความเห็นว่าง โลภเที่ยง โลภไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีกหลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีกหลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่^{๕๓}

มิจนาทิกฺขุต่างๆ ที่ยกมานี้เป็นมิจนาทิกฺขุที่เกิดขึ้นในยุคพุทธกาล นอกจากมิจนาทิกฺขุที่เกิดขึ้นในกลุ่มของผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาแล้ว ยังหมายรวมถึงกลุ่มผู้ที่ไม่ได้นับถือ

^{๕๑} ที.สี. (ไทย) ๕/๑๖๖/๕๓-๕๔.

^{๕๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๐/๑๐๖.

^{๕๓} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒๔๐/๓๔๔.

พระพุทธศาสนาด้วย กลุ่มหลังนี้ที่เป็นที่รู้จักกันทั่วไปในยุคนั้นคือ กลุ่มทักขิ ๖๒ และกลุ่มทักขิของครูทั้ง ๖ แม้มีจกาทักขิต่างๆ ที่ยกมานี้จะมีเนื้อหาที่ครอบคลุมกว้างขวาง แต่เนื่องจากทักขิของมนุษย์นั้นเกี่ยวข้องกับเรื่องราวต่างๆ มากมาย การจะวินิจฉัยคุณค่าของทักขิหนึ่งๆ ว่าเป็นสัมมาทักขิหรือมิจกาทักขิ ย่อมต้องพิจารณาประกอบกับเนื้อหาของเรื่องราวนั้นๆ พร้อมด้วยบริบทแวดล้อมที่เกี่ยวข้องอย่างละเอียดเป็นสำคัญ

ทักขินอกจากจะมีบทบาทในการกำหนดชีวิตของมนุษย์และสังคมดังกล่าวแล้ว ในแง่ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์ทักขิก็มีบทบาทสำคัญเช่นกัน โดยเฉพาะในแง่ของการเป็นสาเหตุของความขัดแย้ง กล่าวคือมนุษย์โดยทั่วไปมักจะมีความเห็นว่าทักขิที่ตนยึดถือนั้นเป็นทักขิที่ถูกต้อง ขณะเดียวกันมนุษย์ในโลกนี้ต่างก็มีทักขิที่แตกต่างกันไป เหตุนี้การกระทบกระทั่งกันด้วยเหตุแห่งทักขิจนนำไปสู่ความขัดแย้งกันจึงมีอยู่เสมอในหมู่มนุษย์ มีพุทธดำรัสที่กล่าวถึงความจริงนี้ว่า “ชนเหล่าใดยังถือทักขิ ชนเหล่านั้น ย่อมเที่ยวกระทบกระทั่งกันในโลก”^{๕๔}

ความขัดแย้งอันเนื่องมาจากการยึดมั่นในทักขิที่กล่าวว่าเกิดขึ้นอยู่เสมอในหมู่มนุษย์นั้น สาเหตุสำคัญส่วนหนึ่งมาจากการที่มนุษย์โดยทั่วไปมักจะเห็นว่าทักขิและตัวตนของตนนั้นเป็นสิ่งเดียวกัน เหตุนี้เมื่อทักขิของตนถูกกระทบกระทั่งจึงเหมือนกับตัวตนหรืออัตตาของตนถูกกระทบกระทั่งตามไปด้วย ความไม่พอใจหรือความขัดแย้งเกี่ยวกับเรื่องนี้จึงเกิดขึ้นได้ง่าย กระนั้นเพื่อยืนยันความถูกต้องของทักขิหรือของอัตตาของตน ความขัดแย้งเกี่ยวกับเรื่องนี้จึงยุติลงได้ยาก ความขัดแย้งอันเนื่องมาจากทักขินอกจากจะเป็นไปอย่างกว้างขวางในหมู่มนุษย์ทั่วไปแล้ว แม้ในหมู่ของสมณะสาวกของพระพุทธเจ้าก็มีปัญหาในเรื่องนี้เช่นเดียวกัน ดังครั้งหนึ่งพราหมณ์อารามทัณฑะได้ถามพระมหากัจจายนะว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สมณะขัดแย้งกับสมณะ ท่านได้ตอบว่า “เพราะความยึดมั่นทักขิราคะ ตกอยู่ในอำนาจทักขิราคะ กำหนดยินดีในทักขิราคะ ถูกทักขิราคะกลุ่มรวมและถูกทักขิราคะครอบงำเป็นเหตุ แม้สมณะก็ขัดแย้งกับสมณะ”^{๕๕}

ตามหลักพระพุทธศาสนาทักขิหรือความเห็นไม่เพียงเป็นจุดเริ่มต้นในการกำหนดทิศทางชีวิตของบุคคลว่าจะดำเนินไปสู่ความเสื่อมหรือความเจริญเท่านั้น แต่ทักขิยังเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นระหว่างมนุษย์ด้วยกัน อย่างไรก็ตามในการแก้ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างมนุษย์อันเนื่องมาจากประเด็นเรื่องทักขินี้ นอกจากข้อเสนอให้แต่ละฝ่ายที่ขัดแย้งกันมีเมตตาและขันติธรรมต่อกันแล้ว การแสวงหาความจริงอย่างตรงไปตรงมาที่อธิบายได้อย่างมีเหตุผลก็ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ปัญหาความขัดแย้งนั้นคลี่คลายไปในทางที่สร้างสรรค์ได้

^{๕๔} พ.ม. (ไทย) ๒๕/๘๒/๒๔๓.

^{๕๕} พ.ม. (ไทย) ๒๕/๓๑/๑๒๓.

อย่างไรก็ตามปัญหาความขัดแย้งอันเนื่องมาจากทฤษฎีนี้ หากพิจารณาให้ดีจะเห็นว่ามิทั้งที่เป็นความขัดแย้งบริสุทธิ์และความขัดแย้งที่ไม่บริสุทธิ์หรือจะเรียกว่าเป็นความขัดแย้งที่มีวาระซ่อนเร้นก็ได้ กล่าวคือในการยึดถือทฤษฎีอย่างใดอย่างหนึ่งของมนุษย์นั้น จะเห็นว่ามีทั้งยึดถือเพราะเห็นว่าเป็นความจริงที่สมควรยึดถือ และยึดถือเพราะเมื่อยึดถือแล้วจะก่อผลดีหรือเป็นประโยชน์แก่ผู้ยึดถือ ประเด็นนี้อาจพิจารณาได้เช่นกันว่าเป็นมิจนาทฤษฎีในแง่ที่ว่าเห็นว่าผลประโยชน์สำคัญกว่าความถูกต้อง เมื่อการยึดถือทฤษฎีมีสองลักษณะดังกล่าว ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นก็ย่อมมีสองลักษณะตามไปด้วย ความขัดแย้งบริสุทธิ์ที่กล่าวตอนต้นหมายถึงเป็นความขัดแย้งของผู้ที่ยึดถือทฤษฎีที่ต่างกันแต่ทั้งนี้แต่ละฝ่ายต่างบริสุทธิ์ใจในความเชื่อหรือทฤษฎีของตน ส่วนความขัดแย้งที่ไม่บริสุทธิ์หมายถึงเป็นความขัดแย้งของผู้ของผู้ที่ไม่ได้บริสุทธิ์ใจในความเชื่อหรือทฤษฎีของตน หากแต่เห็นว่าทฤษฎีนั้นๆ จะนำมาซึ่งประโยชน์แห่งตนจึงต่อสู้ผลักดันให้ทฤษฎีดังกล่าวเป็นที่ยอมรับ เมื่อข้อเท็จจริงของความขัดแย้งเกี่ยวกับทฤษฎีเป็นเช่นนี้ การแก้ปัญหความขัดแย้งเกี่ยวกับทฤษฎีจึงต้องพิจารณาแยกแยะว่าแต่ละกลุ่มควรแก้ไขด้วยวิธีการใดจึงจะเหมาะสม

๓.๒.๓. มานะในฐานะสาเหตุของความขัดแย้ง

มานะ หมายถึง การถือตัว ความสำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ถือสูงถือต่ำ ยิ่งใหญ่เท่าเทียมหรือด้อยกว่าผู้อื่น ความอยากเด่นอยากชูตนให้ยิ่งใหญ่^{๕๖} พระไตรปิฎกอธิบายความหมายหรือของมานะไว้ว่า “ความถือตัวว่าเราเลิศกว่าเขา ความถือตัวว่าเราเสมอเขา ความถือตัวว่าเราด้อยกว่าเขา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นคุณงาม ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นคุณงาม”^{๕๗} ในอรรถกถาระบุรายละเอียดของมานะที่เรียกว่าอัสมิมานะไว้ ๕ ประการ คือ

- (๑) เป็นผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลิศกว่าเขา
- (๒) เป็นผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตัวว่าเสมอเขา
- (๓) เป็นผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา
- (๔) เป็นผู้เสมอเขา สำคัญตัวว่าเลิศกว่าเขา
- (๕) เป็นผู้เสมอเขา สำคัญตัวว่าเสมอเขา
- (๖) เป็นผู้เสมอเขา สำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา

^{๕๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์จำกัด, ๒๕๔๘. หน้า ๕๕.

^{๕๗} ชุ.ม.(ไทย) ๒๕/๑๓๔/๔๕๓.

(๓) เป็นผู้เลวกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลิศกว่าเขา

(๔) เป็นผู้เลวกว่าเขา สำคัญตัวว่าเสมอเขา

(๕) เป็นผู้เลวกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา^{๔๘}

มานะในฐานะกิเลสอย่างหนึ่ง นอกจากจะมีรากเหง้ามาจากอวิชชา ตัณหาและอุปาทาน เหมือนกิเลสประเภทอื่น อันเป็นเหตุให้เกิดการปรุงแต่งจนเกิดความสำคัญมั่นหมายและยึดถือว่าสิ่งต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ปรุงแต่งเป็นเช่นนั้นเช่นนี้แล้ว ปัจจัยภายนอกต่างๆ ก็มีส่วนให้การส่งเสริมให้มานะเป็นไปอย่างรุนแรงเข้มข้นมากยิ่งขึ้นด้วย ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงเหตุปัจจัยดังกล่าวไว้ ๑๐ ประการ หรือที่เรียกว่ามานะมีนัย ๑๐ ซึ่งมีดังนี้

(๑) เกิดความถือตัวเพราะชาติ

(๒) เกิดความถือตัวเพราะโคตร

(๓) เกิดความถือตัวเพราะเป็นบุตรของผู้มีตระกูล

(๔) เกิดความถือตัวเพราะเป็นผู้มีรูปร่าง

(๕) เกิดความถือตัวเพราะมีทรัพย์

(๖) เกิดความถือตัวเพราะการศึกษา

(๗) เกิดความถือตัวเพราะหน้าที่การงาน

(๘) เกิดความถือตัวเพราะมีหลักแห่งศิลปวิทยา

(๙) เกิดความถือตัวเพราะวิทยฐานะ

(๑๐) เกิดความถือตัวเพราะความคงแก่เรียน เกิดความถือตัวเพราะปฏิกฐาน^{๔๙}

มานะ ในฐานะกิเลสที่เป็นส่วนประกอบของปัจจัยธรรม ถือว่าเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้การทำงานของปัจจัยธรรมสมบูรณ์ ดังนั้นการแก้ปัญหาเพื่อไม่ให้เกิดความเนิ่นช้าในการพัฒนาตน การละมานะจึงเป็นเรื่องสำคัญและจำเป็น ดังจะเห็นได้จากพุทธดำรัสที่ว่า

เมื่อใด พระอริยสาวกรู้จักกุศลและรากเหง้าแห่งกุศลอย่างนี้ รู้จักกุศลและรากเหง้าแห่งกุศลอย่างนี้ เมื่อนั้น ท่านละราคานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือราคะ) บรรเทาปฏิฆานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือปฏิฆะ) ถอนทิฏฐานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือทิฏฐิ) และมานานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือมานะ) ที่ว่า เป็นเรา โดยประการทั้งปวง ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชาให้เกิดขึ้นแล้ว เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เอง^{๕๐}

^{๔๘} อ.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๕๗๔/๔๗๓.

^{๔๙} พ.ญ. (ไทย) ๓๐/๑๐๓/๓๕๓.

^{๕๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๕/๘๔.

ในคำสอนของพระพุทธศาสนา มานะไม่เพียงมีบทบาททำให้เกิดความเน้นย้ำในการพัฒนาบุคคลเท่านั้น มานะยังถือเป็นสาเหตุของความขัดแย้งที่สำคัญอีกประการหนึ่งด้วย ดังพุทธคำรัสที่ว่า “ผู้ใด สำคัญว่า เราเสมอเขา เลิศกว่าเขา หรือด้อยกว่าเขา ผู้นั้นพึงต้องวิวาทกันด้วยความถือตัวนั้น”^{๖๑} สาเหตุที่สำคัญอย่างหนึ่งของมานะที่มีส่วนทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างมนุษย์คือการถือตัวว่าเหนือกว่าหรือดีกว่าผู้อื่น เหตุที่ความถือตัวในลักษณะดังกล่าวนี้นำไปสู่ความขัดแย้งเพราะโดยธรรมชาติของมนุษย์ที่ยังมีกิเลสต่างก็มีมานะเหมือนกันทุกคน แม้จะมากบ้างน้อยบ้างแตกต่างกันไป เมื่อมนุษย์คนหนึ่งแสดงความมีมานะหรือการกดขี่ผู้อื่นเขาย่อมได้รับการตอบโต้ด้วยมานะของผู้อื่นเช่นกัน การไม่ยอมรับการกดขี่ดังกล่าวนี้คือที่มาของความขัดแย้ง และความขัดแย้งดังกล่าวนี้ก็นำไปสู่ความรุนแรงในลักษณะต่างๆ โดยขึ้นอยู่กับแต่ละกรณี

เมื่อกล่าวตามหลักพระพุทธศาสนา มานะถือเป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วในจิตของปุถุชน แต่กล่าวได้ว่าเฉพาะปุถุชนที่มีมานะมากเกินไปจนก่อเหตุที่สร้างปัญหา จนนำไปสู่ความขัดแย้งที่รุนแรง จากการสังเกตผู้วิจัยเห็นว่าปัจจัยที่เสริมให้มนุษย์มีมานะหรือความถือตัวเป็นพิเศษนั้น นอกจากปัจจัยต่างๆ ที่กล่าวมาแล้ว ยังมีปัจจัยอย่างอื่นอีกมากมาย อาทิ เพศ ชนชั้น หรือหากจะกล่าวให้ละเอียดมนุษย์ที่มีมานะนอนเนื่องในจิตใจนั้น มีความโน้มเอียงที่จะหยิบฉวยสิ่งใดก็ตามที่เป็นความแตกต่างของชีวิตมาเป็นเหตุหรือปัจจัยส่งเสริมมานะให้มากยิ่งขึ้นเสมอ เหตุนี้หากจะแก้ปัญหาคือความขัดแย้งที่เนื่องมาจากมานะ เบื้องต้นจะต้องเริ่มด้วยการชี้ให้เห็นความไร้สาระของเหตุปัจจัยต่างๆ ที่มนุษย์มักจะใช้เป็นเหตุผลเพื่อเสริมพลังให้กับมานะของตนเป็นสำคัญ ขณะเดียวกันต้องชี้ให้เห็นถึงเป้าหมายหรืออุดมการณ์ในการอยู่ร่วมกันว่าควรเกิดขึ้นได้ด้วยวิธีการใด

จากที่กล่าวมาตั้งแต่ต้น เห็นได้ว่าปัจจัยธรรมชาติแม้เป็นกิเลสที่มีสภาวะหรือธรรมชาติแตกต่างกันไป แต่ในแง่การทำงานของกลุ่มปัจจัยธรรม คือ ตัณหา มานะ และทิฐินั้น จะทำงานประสานสัมพันธ์กันและเป็นเหตุปัจจัยของกันและกัน เพียงแต่ในแต่ละขณะกิเลสใดจะทำกิจของตนชัดเจนขึ้นมาเท่านั้น ดังจะเห็นว่าเมื่อบุคคลมีทิฐิหรือความเชื่ออย่างใดอย่างหนึ่งในเรื่องใดเรื่องแล้ว มานะและตัณหา ก็จะแสดงบทบาทเพื่อตอบสนองความเห็นความเชื่อนั้นๆ เช่น เมื่อบุคคลมีความเชื่อว่ามีตัวตนที่เป็นศูนย์กลาง (ทิฐิ) ก็จะทำให้เกิดความอยากให้ตัวตนนั้นคงอยู่ จึงต้องหาปัจจัยต่างๆ มาปรนเปรอตัวตนนั้น (ตัณหา) และเพื่อให้ตัณหาสามารถหาสิ่งมาปรนเปรอตัวตนได้อย่างสะดวก หรือมีประสิทธิภาพก็ต้องหาวิธีการให้ตัวตนนั้นมีอำนาจมากขึ้น(มานะ) กิจของมานะในแง่หนึ่งก็คือการสร้างภาพลักษณ์ให้กับตัณหาในการแสวงประโยชน์เพื่อตัวตนหรือทิฐิที่ตนสร้างขึ้นมตั้งแต่ต้นนั่นเอง จากการทำงานที่แบบลของปัจจัยธรรมดังกล่าวนี้ ทำให้เข้าใจได้ว่า เหตุใดชีวิตมนุษย์และสังคมจึงเต็มไปด้วยปัญหา และเหตุใดปัญหาหรือความขัดแย้งที่เกิดขึ้นแล้วจึงแก้ไข

^{๖๑} พ.ม. (ไทย) ๒๒/๗๓/๒๓๑.

ได้ยาก ทั้งนี้เพราะเป็นเรื่องยากมากที่มนุษย์จะเห็นตรงกัน ทำตรงกัน เพราะสิ่งที่กระทบจิตตลอดจนสภาพจิตของแต่ละคนไม่เหมือนกัน อย่างไรก็ตามแม้ปัญจธรรมคือตัณหา ทิฏฐิ และมานะนี้จะเป็นกลไกหรือเงื่อนไขสำคัญในการสร้างปัญหาทั้งในระดับบุคคลและสังคม เมื่อว่าจำเพาะปัญหาความขัดแย้งทางสังคม สิ่งที่สามารถใช้เป็นหลักยึดเพื่อเป็นแนวทางในการออกจากปัญหาที่สำคัญประการหนึ่งคือการแสวงหาความหมายว่า ตัณหา ทิฏฐิ มานะ ในบริบทของปัญหาความขัดแย้งนั้นๆ คือสิ่งใด

๓.๓ วิเคราะห์สาเหตุความขัดแย้งเรื่องการบวชภิกษุณีในสังคมไทย

จากการศึกษาความขัดแย้งเรื่องการบวชภิกษุณีในสังคมไทยอย่างละเอียด พบว่าความขัดแย้งดังกล่าวเป็นผลมาจากทัศนคติที่แตกต่างกัน ทั้งในส่วนที่เกี่ยวกับตัวภิกษุณีและการบวชภิกษุณี กล่าวคือในส่วนที่เกี่ยวกับตัวภิกษุณีนั้ ฝายที่ไม่เห็นด้วยหรือฝายคัดค้านการบวชภิกษุณีมีทัศนะโดยรวมว่าความเป็นนักบวชหรือความเป็นภิกษุณีไม่ใช่สิ่งสำคัญหรือจำเป็นสูงสุดสำหรับสตรี เพราะตามหลักพระพุทธศาสนา การบรรลัธรรมไม่ได้ขึ้นอยู่กับรูปแบบภายนอกไม่ว่าความเป็นนักบวชหรือฆราวาส และการไม่มีภิกษุณีก็ไม่ได้มีผลกระทบใดต่อศาสนา เพราะการไม่มีภิกษุณีไม่ใช่เหตุที่จะทำให้ศาสนาเสื่อมลง ในแง่หนึ่งยังอาจเป็นการช่วยให้ศาสนาเข้มแข็ง เพราะการไม่มีภิกษุณีเท่ากับการลดปัจจัยเสี่ยงในเรื่องการประพฤติเสีหายในเรื่องเพศที่อาจจะเกิดขึ้นระหว่างภิกษุและภิกษุณี แม้จะยอมรับว่าการมีภิกษุณีจะมีประโยชน์ต่อสังคมอยู่บ้าง แต่นั่นก็ไม่ใช่เหตุผลที่ควรยอมรับภิกษุณี เพราะประเด็นสำคัญอยู่ที่เรื่องความถูกต้องเกี่ยวกับการบวชภิกษุณีตามพระธรรมวินัย ฝายที่ไม่เห็นด้วยกับการบวชภิกษุณีมีทัศนะว่า การบวชเป็นภิกษุณีนิกายเถรวาทในปัจจุบันเป็นสิ่งที่ไม่สามารถกระทำได้ เพราะเงื่อนไขของการบวชภิกษุณีอย่างถูกต้องได้หมดสิ้นไปแล้ว กล่าวคือคณะสงฆ์ไทยถือว่าการบวชภิกษุณีที่ถูกต้อง ต้องบวชจากสงฆ์สองฝายซึ่งหมายถึงฝ่ายภิกษุสงฆ์เถรวาทและฝ่ายภิกษุณีสงฆ์เถรวาท แต่ปัจจุบันไม่มีภิกษุณีสงฆ์เถรวาทแล้ว การบวชภิกษุณีเถรวาทจึงเป็นไปไม่ได้ ดังนั้นการบวชภิกษุณีที่ดำเนินการอยู่ในปัจจุบันนี้ถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง การไม่สนับสนุนกระทั่งการปฏิเสธภิกษุณีไม่ใช่เรื่องอคติหรือการกีดกันสตรีแต่อย่างใด การที่รัฐคณะสงฆ์และสังคมไม่สนับสนุนหรือไม่ให้การรับรองสถานภาพความเป็นนักบวชหญิงหรือภิกษุณีในพระพุทธศาสนาแก่สตรีถือเป็นสิ่งที่ชอบแล้ว

ในขณะที่ฝายที่เห็นด้วยหรือฝายสนับสนุนการบวชภิกษุณีมีทัศนะโดยรวมว่าความเป็นนักบวชหรือความเป็นภิกษุณีเป็นสิ่งที่สำคัญและจำเป็นสำหรับสตรีชาวพุทธผู้มีศรัทธาและเป็นสิ่งสำคัญต่อศาสนา กล่าวคือการยอมรับการบวชภิกษุณีไม่เพียงแสดงถึงการยอมรับในสถานภาพและศักยภาพของสตรีว่าเสมอภาคเท่าเทียมกับบุรุษซึ่งเป็นสิ่งที่ได้รับการยอมรับอย่างชัดเจนในหลักการ

ของพระพุทธศาสนา และแม้รูปแบบการเป็นนักบวชจะไม่ใช่ว่าใจที่จำเป็นในการบรรลุนิพพานแต่ก็เป็นเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยที่สำคัญการบรรลุนิพพานเช่นกัน อย่างไรก็ตามมากกว่าประเด็นเรื่องการบรรลุนิพพาน ซึ่งเป็นประเด็นเรื่องเป้าหมายที่ควรถือเป็นพันธกิจหรือหน้าที่โดยตรงของแต่ละปัจเจกที่จะเพียรพยายามด้วยตนเอง ในการพิจารณาปัญหาเชิงสังคมหรือปัญหาที่มีผลกระทบต่อคนหมู่มาก ประเด็นเรื่องสิทธิหรือความชอบธรรมซึ่งในกรณีนี้คือสิทธิที่จะเลือกใช้ชีวิตของสตรีควรถือเป็นประเด็นหลักที่ต้องพิจารณาดีกว่าประเด็นอื่น เพราะในหมู่มนุษย์ที่หลากหลายก็ย่อมประกอบไปด้วยผู้ที่มีความสามารถหลากหลายเช่นกัน การประสบความสำเร็จหรือไม่ของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง จึงไม่ควรนำมาเป็นเหตุหรือเป็นเกณฑ์ในการตัดสินว่าคนทั้งหมดควรได้รับสิทธิต่างๆ หรือไม่ ส่วนประเด็นเรื่องผลกระทบต่อศาสนา ฝ่ายสนับสนุนภิกษุณีมองว่าการมีภิกษุณีไม่เพียงเป็นการตอบโจทย์ในเรื่องสิทธิพื้นฐานของมนุษย์เท่านั้น แต่ยังเป็นตอบโจทย์เรื่องความสมดุลของโครงสร้างทางสังคมตามอุดมคติของพระพุทธศาสนาในเรื่องพุทธบริษัท ๔ ด้วย เพราะโดยหลักการพื้นฐานของการพัฒนามนุษย์และสังคม ความสมดุลในแง่บุคคลต้นแบบที่มีชีวิตเลือดเนื้อและมีวิถีปฏิบัติตามอุดมคติที่สามารถสัมผัสได้ ถือเป็นปัจจัยสำคัญทั้งในเชิงเนื้อหาและสัญลักษณ์ ส่วนประเด็นเรื่องความเสียหายทางเพศที่อาจเกิดขึ้นระหว่างพระภิกษุและพระภิกษุณี ถือเป็นข้ออ้างที่ปราศจากความตระหนักเรื่องความยุติธรรมอย่างชัดเจน เพราะโดยข้อเท็จจริงนั้นหญิงชายต่างเป็นศัตรูพรหมจรรย์ซึ่งกันและกัน การเรียกร้องจากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจึงเป็นเรื่องไม่สมควร ที่สำคัญข้ออ้างดังกล่าวยังแสดงให้เห็นถึงวิธีคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาที่ไม่สมเหตุสมผล เพราะปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นซึ่งอยู่ในวิสัยที่มนุษย์สามารถใช้สติปัญญาจัดการได้ ไม่ควรนำมาใช้เป็นเงื่อนไขที่ต้องละทิ้งเป้าหมายที่ดี

ส่วนประเด็นเรื่องความถูกต้องเกี่ยวกับการบวชภิกษุณีตามพระธรรมวินัย ฝ่ายสนับสนุนภิกษุณีเห็นว่าสตรีสามารถบวชภิกษุณีได้ตามเงื่อนไขของพระวินัย ทั้งข้อที่ว่าด้วยการบวชโดยสงฆ์ฝ่ายเดียวและการบวชโดยสงฆ์สองฝ่าย ในส่วนของการบวชโดยสงฆ์ฝ่ายเดียวนั้น ฝ่ายสนับสนุนภิกษุณียกหลักฐานในส่วนที่เป็นพุทธดำรัสที่ปรากฏในภิกษุณีขันธกะซึ่งมีใจความว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ภิกษุทั้งหลายอุปสมบทภิกษุณีทั้งหลาย”^{๖๒} และ “ภิกษุทั้งหลายพึงให้อุปสมบทภิกษุณีทั้งหลาย”^{๖๓} โดยพุทธดำรัสนี้เกิดขึ้นหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงประทานการบวชแก่พระนางมหาปชาบดีด้วยการรับครุธรรม ๘ จากนั้นพระองค์ได้ตรัสมอบหมายให้พระภิกษุสงฆ์บวชให้กับเหล่าสาวกานีที่เดินทางติดตามพระนางมหาปชาบดีมาเพื่อขอประทานการบวชกับพระพุทธเจ้าที่เมืองเวสาลี แม้ระยะต่อมาเมื่อภิกษุณีมากขึ้นพระพุทธเจ้าจะกำหนดให้บวชโดยสงฆ์สองฝ่าย แต่

^{๖๒} วิ.ญ. (ไทย) ๙/๔๐๔/๓๒๑.

^{๖๓} วิ.ญ. (ไทย) ๙/๔๐๔/๓๒๑.

พระองค์ก็ไม่ได้ทรงประกาศยกเลิกเรื่องบวชโดยสงฆ์ฝ่ายเดียว เหตุนี้ในสถานการณ์ที่ไม่มีภิกษุณี พระภิกษุสงฆ์จึงสามารถบวชภิกษุณีสงฆ์ได้

ในเชิงหลักการ ฝ่ายสนับสนุนการบวชภิกษุณีเห็นว่าการบวชภิกษุณีโดยสงฆ์ฝ่ายเดียวสามารถกระทำได้ดังเหตุผลที่กล่าวมา แต่เนื่องจากคณะสงฆ์ไทยไม่ยอมรับหลักการดังกล่าวและปฏิเสธที่จะบวชให้สตรีไทยที่ประสงค์จะบวชภิกษุณี สตรีไทยบางส่วนที่มีกำลังและความสามารถจึงแสวงหาการบวชด้วยเงื่อนไขอื่นตามช่องทางของพระวินัย ช่องทางดังกล่าวคือการบวชโดยสงฆ์สองฝ่าย การบวชสตรีเป็นภิกษุณีโดยสงฆ์สองฝ่ายนี้ระบุไว้ในครุธรรม ๘ ข้อที่ ๖ ซึ่งปรากฏอยู่ในภิกษุณีขันธกะเช่นกัน โดยมีใจความว่า “ภิกษุณีพึงแสวงหาการอุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่ายให้แก่สิกขมานาที่ ศีลสมาธิ ๖ ข้อตลอด ๒ ปีแล้ว ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะเคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต”^{๖๔} สงฆ์สองฝ่ายดังกล่าวนี้หมายถึงภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ ด้วยเหตุที่การบวชด้วยเงื่อนไขดังกล่าวเป็นไปไม่ได้ในสังคมไทย สตรีที่ประสงค์จะบวชภิกษุณีจึงต้องแสวงหาการบวชจากที่อื่น โดยข้อเท็จจริงแม้จะมีสงฆ์สองฝ่ายอยู่ในโลกนี้มากมาย แต่ในแง่ความสัมพันธ์ใกล้ชิดทั้งทางภูมิศาสตร์ประวัติศาสตร์และความคุ้นเคยกับความเป็นนิคายเถรวาท สตรีไทยผู้ประสงค์จะบวชเป็นภิกษุณีกลุ่มแรกๆ ส่วนใหญ่ได้เดินทางไปรับการบวชที่ประเทศศรีลังกา ทั้งนี้เพราะที่นั่นมีคณะสงฆ์ทั้งภิกษุและภิกษุณีซึ่งจะทำหน้าที่บวชอยู่อย่างครบถ้วน

อย่างไรก็ตามเมื่อภิกษุณีเหล่านั้นได้กลับมาที่ประเทศไทย คณะสงฆ์ไทยและกลุ่มผู้คัดค้านการบวชภิกษุณีก็ยังยืนยันไม่ยอมรับสถานภาพความเป็นภิกษุณีเถรวาทของท่านเหล่านั้น ทั้งนี้โดยยกเหตุผลว่าเพราะการการบวชภิกษุณีในปัจจุบันเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้แล้ว ไม่ว่าจะด้วยวิธีการบวชจากสงฆ์ฝ่ายเดียวหรือสองฝ่ายก็ตาม ในส่วนของการบวชจากสงฆ์ฝ่ายเดียวนั้น ฝ่ายคัดค้านการบวชภิกษุณีได้โต้แย้งว่าเป็นรูปแบบการบวชที่ไม่ถูกต้อง เพราะการบวชรูปแบบนี้ไม่ใช่รูปแบบสุดท้ายที่พระพุทธเจ้าประทานให้ รูปแบบสุดท้ายคือการบวชจากสงฆ์สองฝ่าย การบวชจากสงฆ์ฝ่ายเดียวนั้นแม้พระพุทธเจ้าไม่ได้ประกาศยกเลิก แต่หากเทียบเคียงกับกรณีของภิกษุสงฆ์ที่เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติการบวชรูปแบบใหม่ขึ้นมา พระองค์ก็จะประกาศยกเลิกการบวชรูปแบบเดิม ดังนั้นการบวชรูปแบบเดิมของภิกษุณีคือการบวชจากสงฆ์ฝ่ายเดียวก็ต้องถือว่าถูกยกเลิกไปเช่นกัน ส่วนประเด็นเรื่องการบวชจากสงฆ์สองฝ่าย ฝ่ายคัดค้านได้โต้แย้งว่าต้องเป็นสงฆ์สองฝ่ายที่เป็นเถรวาทที่บริสุทธิ์ ไม่ใช่เถรวาทที่ไม่บริสุทธิ์ดังที่มีอยู่ในปัจจุบัน

จากการพิจารณาเหตุผลและข้อโต้แย้งความขัดแย้งเรื่องการบวชภิกษุณีในสังคมไทยของทั้งฝ่ายคัดค้านและฝ่ายสนับสนุนการบวชภิกษุณีในสังคมไทย ผู้วิจัยเห็นว่า เหตุผลและท่าทีของฝ่ายคัดค้านการบวชภิกษุณีไม่สอดคล้องกับหลักการของพระพุทธศาสนา ท่าทีและแนวปฏิบัติของ

^{๖๔} วิ.ภิกษุณี (ไทย) ๗ / ๕๐๒ / ๓๑๖.

พระพุทธเจ้า และที่สำคัญไม่สอดคล้องกับข้อเท็จจริงเรื่องการบวชภิกษุณีตามพุทธบัญญัติที่ปรากฏในพระไตรปิฎก โดยความไม่สอดคล้องในแต่ละประเด็นดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยได้กล่าวถึงอย่างละเอียดในบทที่ ๔ เหตุนี้การแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งความขัดแย้งเรื่องการบวชภิกษุณีในสังคมไทย จำเป็นต้องทำความเข้าใจให้ได้ว่าอะไรคือสาเหตุที่ทำให้เกิดการคัดค้านการบวชภิกษุณีในสังคมไทย

๓.๓.๑ ค้นหาค้นหาการปฏิเสธการบวชภิกษุณี

จากการศึกษาเมื่อกล่าวโดยหลักการและข้อเท็จจริง สตรีไทยสามารถบวชภิกษุณีได้อย่างถูกต้อง กระนั้นปรากฏการณ์การปฏิเสธการบวชภิกษุณีก็เกิดขึ้นในสังคมไทย กล่าวคือมีกลุ่มที่เห็นขัดแย้งกับความคิดว่าสตรีสามารถบวชภิกษุณีได้ ในฐานะที่ผู้ปฏิเสธเป็นกลุ่มที่มีอำนาจอยู่เดิม โดยเฉพาะอำนาจในการผลิตคำอธิบายภายใต้ข้ออ้างที่ว่าเป็นการรักษาพระธรรมวินัย การปฏิเสธนั้นจึงมีผลในทางปฏิบัติ คำถามคืออะไรหรือสิ่งใดทำให้เกิดความขัดแย้งดังกล่าว หรือหากกล่าวให้ละเอียด สิ่งใดเป็นเหตุให้ฝ่ายปฏิเสธภิกษุณีเลือกใช้ชุดคำอธิบายที่นำไปสู่เป้าหมายสุดท้ายคือเพื่อการปฏิเสธภิกษุณี ถ้าพิจารณาการปฏิเสธภิกษุณีแม้จะเห็นได้ว่าเกี่ยวข้องกับสาเหตุที่หลากหลาย แต่หากพิจารณาจากหลักการของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะหลักปัญจธรรม การปฏิเสธภิกษุณีถือว่าสอดคล้องกับหลักของปัญจธรรมอยู่มากทีเดียว

ในส่วนของการค้นหา ค้นหาค้นหาว่ามีบทบาทในเรื่องนี้อยู่มาก อย่างไรก็ดีตามหากกล่าวอย่างยุติธรรม การกระทำแทบทุกอย่างของมนุษย์ไม่มากนักน้อยมักจะมาจากค้นหาหรือความทะยานอยากแทบทั้งสิ้น อย่างไรก็ตามในเชิงสังคมเฉพาะค้นหาที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่องานอย่างมีนัยยะสำคัญเท่านั้นที่ต้องหยิบยกขึ้นมาพิจารณา การปฏิเสธการบวชภิกษุณีในสังคมไทย ความหมายที่ชัดเจนเบื้องต้นคือการปฏิเสธสิทธิการเลือกใช้ชีวิตในพื้นที่ศาสนาของสตรี ผลจากการปฏิเสธดังกล่าวมีความหมายไม่เพียงต่อสตรีในฐานะปัจเจกบุคคล แต่ต่อสังคมโดยภาพรวมด้วย เหตุนี้ค้นหาในฐานะสาเหตุส่วนหนึ่งที่นำมาสู่การปฏิเสธการบวชภิกษุณีในสังคมไทยจึงจำเป็นต้องได้รับการกล่าวถึง ทั้งนี้เพราะการแก้ปัญหาใดๆ ย่อมเป็นไปไม่ได้หากปราศจากความเข้าใจเกี่ยวกับสาเหตุของปัญหาอย่างชัดเจน

ตามหลักพระพุทธศาสนา ค้นหาเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งในประเด็นสำคัญที่ว่าค้นหาทำให้เกิดการช่วงชิงในกามวัตถุ เพราะเมื่อมนุษย์แต่ละคนต่างมีค้นหาและมีอยู่ในลักษณะไม่จำกัด ในขณะที่กามวัตถุมีอยู่อย่างจำกัด การช่วงชิงเพื่อให้ตนได้เป็นฝ่ายครอบครองกามวัตถุจึงเกิดขึ้น กล่าวได้ว่าปัญหาคความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในหมู่มนุษย์ต่างมาจากเงื่อนไขดังกล่าวแทบทั้งสิ้น ปัญหาคความขัดแย้งเรื่องการบวชภิกษุณีในสังคมไทยก็ตกอยู่ในข่ายนี้เช่นกัน แม้เมื่อกล่าวในเชิงหลักการ ศาสนาถือเป็นเรื่องราวอยู่ห่างไกลกระทั่งเรียกได้ว่าเป็นวิถีที่สวนกระแสของกิเลสค้นหา

ทั้งหลายก็ว่าได้ แต่ศาสนาในกำมือของมนุษย์หรือศาสนาที่เกี่ยวข้องกับบุคคลหรือความเป็นสถาบันทางสังคม ถือเป็นคนละส่วนกับหลักการดังกล่าว การไม่แยกแยะในประเด็นดังกล่าวถือเป็นสาเหตุสำคัญ ที่ทำให้ศาสนากลายเป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมให้กับสิ่งที่ไม่เป็นธรรมเสมอมา

การปฏิเสธการบวชภิกษุณีในสังคมไทยเกี่ยวข้องกับต้นตออย่างไร โดยทั่วไปต้นตอเป็นสถานะธรรมที่เกิดขึ้นในจิต เมื่อต้นตอได้เกิดขึ้นแล้วมีทั้งผู้ที่สำนึกรู้และไม่สำนึกรู้ ในผู้ที่สำนึกรู้ก็มีน้อยคนนักที่กล้าเปิดเผย เพราะโดยธรรมชาติของต้นตอจะมีความยินดีพอใจในสถานะที่เกิดขึ้นนั้นรวมอยู่ด้วยเสมอ เหตุนี้โดยทั่วไปแล้วเราจึงอนุมานต้นตอของมนุษย์ได้จากการกระทำของเขาที่ปรากฏออกมาภายนอกเท่านั้น ท่ามกลางการกระทำที่หลากหลายของมนุษย์ การกระทำที่มีทิศทางมุ่งตอบสนองประโยชน์ตนเองเป็นหลัก กล่าวได้ว่าเป็นการกระทำที่มาจากการผลักดันของต้นตอ เพราะด้วยอำนาจของต้นตอเท่านั้นที่มองว่าชีวิตตนเองสำคัญกว่าชีวิตของผู้อื่น ประโยชน์ของตนเองสำคัญกว่าประโยชน์ของคนอื่น นอกจากเป้าหมายของการกระทำจะเป็นเครื่องพิสูจน์เจตนาของผู้กระทำแล้ว สารของทฤษฎีและอาการของมานะที่ปรากฏออกมาที่มีทิศทางเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของตนเองอย่างสอดคล้องต้องกันก็ถือเป็นข้อพิสูจน์เพิ่มเติมอีกประการหนึ่ง

เมื่อกล่าวในเชิงหลักการ การบรรลุสังฆธรรมของมนุษย์ ไม่มีผลต่อสังฆธรรมในความหมายว่าทำให้สังฆธรรมลดลงหรือเพิ่มขึ้น เพราะสังฆธรรมไม่ใช่สิ่งที่จะมีสภาพดังกล่าว อย่างไรก็ตามในเชิงสังคม การปรากฏมีขึ้นของภิกษุณีในสังคมไทยโดยที่ในอดีตไม่เคยมีภิกษุณีมาก่อนนั้น แม้ไม่มีผลกระทบต่อสังฆธรรมแต่มีผลกระทบต่อมนุษย์สังคมอย่างแน่นอน หากวิเคราะห์ปรากฏการณ์นี้จากกรอบของปัจจัยธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากกรอบของต้นตอ ผู้วิจัยเห็นว่าการมีภิกษุณีขึ้นมากในสังคมไทย ย่อมมีผลกระทบต่อผลประโยชน์ของบุคคลหลายฝ่ายในหลายประเด็น โดยประเด็นที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดมี ๒ ประเด็นคือ อุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ (ปิตาธิปไตย) ซึ่งเป็นอุดมการณ์ที่ฝังรากลึกในสังคมไทย โดยเฉพาะในส่วนของคณะสงฆ์ซึ่งส่วนใหญ่กล่าวได้ว่ามาจากพื้นฐานวัฒนธรรมชนบทซึ่งอุดมการณ์ดังกล่าวยังคงเข้มแข็งมั่นคง และอุดมการณ์เถรวาทแบบไทยๆ ที่คณะสงฆ์และสังคมไทยเข้าใจว่าเป็นอัตลักษณ์ที่แสดงถึงความบริสุทธิ์ศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย เหตุนี้ผู้ที่เคยได้รับประโยชน์จากอุดมการณ์ดังกล่าวในรูปต่างๆ จึงไม่พอใจหรือไม่เห็นด้วยที่จะให้มีภิกษุณีในสังคมไทย

ประโยชน์ในรูปต่างๆ ที่กล่าวข้างต้นนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุป หากเป็นกรณีของคณะสงฆ์ที่ปฏิเสธการบวชภิกษุณี หมายถึงการได้เป็นผู้นครอบครองความศรัทธา(อันเป็นสะพานสู่กามวัตถุทั้งหลาย) จากสังคมหรือพุทธศาสนิกชนแต่ฝ่ายเดียว หรือการยังคงรักษาความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ที่ว่าด้วยความบริสุทธิ์แห่งสงฆ์เถรวาทไว้ได้ หากเป็นในกรณีของรัฐ หมายถึงการสามารถรักษาความมั่นคงหรือความสงบเรียบร้อยของสังคมไว้ได้ เป็นเหตุให้สถานะของตนมั่นคงตามไป

ด้วย หากเป็นกรณีของสังคมในที่นี้หมายถึงทั้งหญิงและชายที่ปฏิเสธการบวชภิกษุณี ก็คือความภาคภูมิใจในฐานะศาสนิกหรือสมาชิกของสังคมที่ได้ประพาศตนเป็นคนดีในฐานะเป็นผู้สนับสนุนอุดมคติหลัก (ตามการตีความของศาสนาในระดับสถาบัน) หรือผู้สนับสนุนอุดมคติหลักของสังคม เหตุนี้จึงกล่าวได้ว่าสาเหตุพื้นฐานที่ผลักดันให้เกิดการปฏิเสธการบวชภิกษุณีในสังคมไทย ส่วนหนึ่งมาจากคตินาคือความอยากให้ตนเป็นเพียงฝ่ายเดียวที่ได้ประโยชน์ (กามคัณหาคา) ปราศจากให้ประโยชน์นั้นคงอยู่กับฝ่ายตนตลอดไป (ภวคัณหาคา) เมื่อมีผู้ขอมีส่วนร่วมในประโยชน์ดังกล่าว เกิดความไม่พอใจ จึงอยากปราศจากให้สถานการณ์ที่คุกคามผลประโยชน์ของฝ่ายตนยุติหรือหมดไป (วิภวคัณหาคา) การปฏิเสธการบวชภิกษุณีในสังคมไทยจึงเกิดขึ้นดังที่ปรากฏ

๓.๓.๒ ทฤษฎีกับการปฏิเสธการบวชภิกษุณี

ดังได้กล่าวไว้ในตอนต้นแล้วว่าปปัญจธรรม เป็นธรรมที่ทำงานสนับสนุนเกื้อกูลกัน ปปัญจธรรมที่ทำหน้าที่ในการปฏิเสธการบวชภิกษุณีในสังคมไทยนี้ก็เช่นกัน กล่าวคือเมื่อคตินาคำทำหน้าที่เป็นแรงผลักดันให้การปฏิเสธการบวชภิกษุณีขับเคลื่อน ในขณะที่เดียวกันคตินาคำดังกล่าวนี้ได้คิดค้นเครื่องมือเพื่ออำนวยความสะดวกสำเร็จกิจของคตินาคำด้วย เครื่องมือดังกล่าวอย่างหนึ่งก็คือทฤษฎี เพราะคตินาคำหรือแรงขับเคลื่อนชีวิตรู้ดีว่าความสำเร็จนั้น ไม่ได้ขึ้นอยู่กับความปราศจากภายในแต่เพียงอย่างเดียว หากขึ้นอยู่กับบริหารจัดการในระดับบริบทภายนอกคือในระดับสังคมด้วย เหตุนี้ทฤษฎีหรือวาทกรรมที่จะหนุนเสริมให้เป้าหมายของคตินาคำประสบผลสำเร็จจึงเกิดขึ้นตามมา

ทฤษฎีที่ฝ่ายปฏิเสธการบวชภิกษุณีในสังคมไทย ใช้เป็นเครื่องมือสนับสนุนการปฏิเสธการบวชภิกษุณีในสังคมไทย สามารถจำแนกได้ ๒ ประเด็นหลัก คือประเด็นที่เกี่ยวกับตัวภิกษุณีและประเด็นเกี่ยวกับการบวชภิกษุณี ในเชิงรายละเอียดคือเนื้อหาที่ผู้วิจัยได้กล่าวไว้ในบทที่ ๒

เพื่อให้สามารถมองเห็นภาพได้ชัดเจน ผู้วิจัยขอกล่าวถึงทฤษฎีหรือทัศนะที่ฝ่ายคัดค้านการบวชภิกษุณีใช้เป็นเครื่องมือในการปฏิเสธภิกษุณีอีกครั้ง ทฤษฎีที่มีต่อภิกษุณีมี ๔ ประเด็นย่อย คือ (๑) พระพุทธเจ้าไม่มีพุทธประสงค์อย่างแท้จริงที่จะให้มีภิกษุณีสงฆ์ในพระพุทธศาสนา การเกิดขึ้นของภิกษุณีสงฆ์ในครั้งพุทธกาล เป็นเรื่องของสถานการณ์หรือเหตุปัจจัยภายนอกบางอย่างที่ผลักดันให้ในที่สุดพระองค์จำต้องอนุญาตให้มีภิกษุณีสงฆ์ขึ้นมา เหตุนี้การปฏิเสธการบวชภิกษุณีจึงเป็นดังการเดินตามรอยพระประสงค์ที่แท้จริงของพระพุทธเจ้านั่นเอง (๒) ภิกษุณีเป็นอันตรายต่อการประพาศพรหมจรรย์ของภิกษุสงฆ์ ดังนั้นจึงไม่สมควรมีภิกษุณีขึ้นมาในคณะสงฆ์ เพราะเมื่อเกิดกรณีดังนี้ขึ้น ย่อมมีผลกระทบต่อการศรัทธาของประชาชน ซึ่งจะกระทบต่อความมั่นคงของคณะสงฆ์และพระพุทธศาสนาในที่สุด การไม่อนุญาตให้มีภิกษุณีจึงมีความชอบธรรมเพราะเป็นการตัดปัญหาตั้งแต่ต้น (๓) ปัญหาความสมดุลของโครงสร้างทางสังคม ไม่เกี่ยวข้องกับการที่สังคมไทย

จะต้องมีพุทธบริษัทให้ครบ ๔ หรือปัญหาความสมดุลของโครงสร้างทางสังคมไม่เกี่ยวข้องแต่อย่างใดกับการไม่มีภิกษุณีสงฆ์ (๔) ว่าเจตนารมณ์ในการรื้อฟื้นภิกษุณีในสังคมไทย เป็นไปอย่างไม่มีบริสุทธิหรือมีวาระอย่างอื่นแอบแฝง คือเป็นการมุ่งตอบสนองกิเลสตัณหาในเรื่องการยึดติดในรูปแบบความเป็นนักบวชของสตรีบางคนบางกลุ่ม และเป็นการเลียนแบบแนวคิดลัทธิสตรีของโลกตะวันตก

ส่วนทฤษฎีหรือแนวคิดที่ใช้เป็นเครื่องมือในการปฏิเสธการบวชภิกษุณีในสังคมไทย ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับประเด็นเรื่องการบวชภิกษุณี มีอยู่ ๓ ประเด็นย่อย คือ (๑) การบวชภิกษุณีในปัจจุบันไม่สามารถกระทำให้อุบัติตามพระธรรมวินัย ไม่ว่าด้วยการบวชจากสงฆ์ฝ่ายเดียวหรือสงฆ์สองฝ่าย เพราะการบวชจากสงฆ์ฝ่ายเดียวได้ยกเลิกไปแล้ว ส่วนการบวชจากสงฆ์สองฝ่ายก็เป็นไปไม่ได้ เพราะในปัจจุบันนี้ไม่มีภิกษุณีสงฆ์เถรวาทที่จะทำหน้าที่ในการบวชให้แก่สตรีแล้ว การบวชภิกษุณีที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนี้เป็นเรื่องผิดพระธรรมวินัย (๒) การบวชภิกษุณีในปัจจุบันอยู่นอกเหนืออำนาจความรับผิดชอบของคณะสงฆ์ การที่คณะสงฆ์ไม่บวชหรือไม่ให้การรับรองสถานะของภิกษุณีจึงเป็นเพียงการปฏิบัติตามพุทธบัญญัติเท่านั้น (๓) เพื่อรักษาความบริสุทธิ์ของพระพุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อแก้ปัญหาให้กับสตรีที่ประสงค์จะดำเนินชีวิตในพื้นที่ศาสนา สตรีสามารถบวชเป็นแม่ชีแทนภิกษุณีเถรวาทได้

จากทฤษฎีของฝ่ายปฏิเสธการบวชภิกษุณีข้างต้นนี้ เห็นได้ชัดเจนว่าเป็นทฤษฎีที่สอดคล้องหรือมีเอกภาพอย่างมีนัยยะเพื่อให้เกิดข้อสรุปว่าการบวชภิกษุณีเป็นสิ่งที่เป็นไปได้หรือไม่หรือไม่ถูกต้อง ทฤษฎีเหล่านี้ได้ทำหน้าที่เป็นเหตุเป็นผล ในการให้ความชอบธรรมในการปฏิเสธการบวชภิกษุณีมาเนิ่นนาน นับตั้งแต่มีความพยายามของสตรีที่จะบวชภิกษุณีในสังคมไทยในยุคแรกๆ และได้ผลิตซ้ำสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน กล่าวคือเมื่อมีการถกเถียงเรื่องภิกษุณีขึ้นมาครั้งใด ทฤษฎีเหล่านี้จะถูกหยิบยกขึ้นมาทำหน้าที่ปฏิเสธภิกษุณีอยู่เสมอ และมักจะได้รับการยอมรับหรือการเห็นพ้องเป็นเอกฉันท์ในสังคมไทย เหตุที่เป็นเช่นนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะทฤษฎีดังกล่าว ส่วนมากมักจะมาจากพระสงฆ์หรือผู้ที่เคยเป็นพระสงฆ์ ซึ่งเป็นผู้ที่สังคมให้ความเชื่อถือในองค์ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา อีกทั้งทฤษฎีเหล่านี้ยังสอดคล้องกับค่านิยมพื้นฐานที่มีต่อสตรีในสังคมไทย การปฏิเสธภิกษุณีจึงดำรงและปรากฏผลเป็นจริงในปัจจุบัน

ดังได้กล่าวไปแล้ว ตามหลักการของพระพุทธศาสนาทฤษฎีถือเป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะทฤษฎีคือเครื่องกำหนดทิศทางว่าบุคคลจะดำเนินไปในทิศทางใด จากการศึกษาโดยละเอียดผู้วิจัยพบว่าทฤษฎีที่ทำหน้าที่ปฏิเสธการบวชภิกษุณี ทั้งในประเด็นที่เกี่ยวกับภิกษุณีและการบวชภิกษุณีเป็นทฤษฎีที่ไม่สอดคล้องกับหลักการและข้อเท็จจริงในพระพุทธศาสนา โดยรายละเอียดในเรื่องนี้ผู้วิจัยได้กล่าวไว้ในเนื้อหาของบทที่ ๔ อย่างไรก็ตามข้อสรุปในลำดับนี้คือทฤษฎีที่ใช้เป็นเครื่องมือใน

การปฏิเสธภิกษุณีในสังคมไทย เป็นทฤษฎีที่ไม่ชอบด้วยหลักการของพระพุทธศาสนาหรือไม่ใช่สัมมาทฤษฎี เป็นทฤษฎีที่อธิบายไม่ได้ด้วยหลักการทางปัญญาและพุทธจริยธรรม หากเป็นเพียงทฤษฎีที่อาศัยถ้อยคำหรือเนื้อหาของพระพุทธศาสนาบางช่วงบางตอน มารับใช้วัตถุประสงค์อันเป็นไปด้วยอำนาจของอคติอย่างสามัญทั่วไปเท่านั้น เพราะทฤษฎีเหล่านั้น ทั้งทฤษฎีที่มีต่อภิกษุณีก็ไม่ได้มีความเชื่อมโยงกับทฤษฎีที่ว่าด้วยธรรมชาติพื้นฐานของมนุษย์ตามหลักการของพระพุทธศาสนา และทั้งทฤษฎีที่มีต่อการบวชภิกษุณีก็ไม่ใช่แนวปฏิบัติที่สอดคล้องกับพุทธบัญญัติและแนวปฏิบัติของพระพุทธเจ้าที่ทรงปฏิบัติต่อภิกษุณีในสมัยพุทธกาล ประการสำคัญเป็นทฤษฎีที่ไม่ได้นำไปสู่เป้าหมายที่สร้างสรรค์ดังตามหลักการของพระพุทธศาสนา คือส่งเสริมการกระทำการที่สุจริตแห่งทุกข์ในหมู่มนุษย์อย่างเสมอภาคเท่าเทียม ทั้งนี้เพื่อลดทอนและปลดปล่อยให้มนุษย์เป็นอิสระ อย่างที่พระพุทธเจ้าทรงเคยกระทำเป็นแบบอย่าง

๓.๓.๓ มานะกับการปฏิเสธการบวชภิกษุณี

ในกระบวนการของปัญญาธรรม เพื่อให้ค้นหา ทฤษฎี ดำเนินไปอย่างสมจริงหนักแน่น มานะถือเป็นสภาวะธรรมอีกประการที่เข้ามาทำหน้าที่ดังกล่าว ตามที่ได้กล่าวแล้วว่ามานะคือความยึดมั่นสำคัญในตนว่าเป็นเช่นนั้นเช่นนั้น ในกระบวนการปฏิเสธการบวชภิกษุณีในสังคมไทย มานะได้แสดงบทบาทดังกล่าวชัดเจนในส่วนของความพยายามที่จะคงการปฏิเสธภิกษุณีให้ดำรงอยู่อย่างมั่นคง หรือในแง่หนึ่งคือการพยายามปฏิเสธการแก้ปัญหการบวชภิกษุณีอย่างสร้างสรรค์ หากกลับมุงรักษาสภาพด้อยโอกาสของสตรีให้คงอยู่ต่อไป ทั้งนี้เพราะความมั่นคงของการปฏิเสธการบวชภิกษุณิดังกล่าว หมายถึงความมั่นคงในความเป็นต่างๆ ที่ฝ่ายปฏิเสธภิกษุณีสำคัญมั่นหมายว่าต้องเป็นเช่นนั้นด้วย อาทิ สตรีต้องไม่สามารถบวชเป็นภิกษุณีเถรวาทไทยเช่นนั้น พระพุทธศาสนาเถรวาทไทยต้องมีเฉพาะพระภิกษุเท่านั้นเช่นนั้น บทบาทที่เหมาะสมของสตรีไทยควรเป็นเพียงผู้สนับสนุนพระพุทธศาสนาเท่านั้นเช่นนั้น เป็นต้น ดังนั้นแม้มีกระแสเรียกร้องให้ทบทวนการปฏิเสธการบวชภิกษุณีในสังคมไทย ด้วยเหตุผลที่ชอบธรรมด้วยประการต่างๆ อย่างไรก็ตามฝ่ายปฏิเสธการบวชภิกษุณีในสังคมไทยก็ยังคงปฏิเสธด้วยมานะอย่างไม่เปลี่ยนแปลง

เมื่อกล่าวในแง่กระบวนการ มานะถือเป็นอาการสืบเนื่อง เมื่อค้นหา ทฤษฎี ได้เกิดขึ้น มานะย่อมตามมาเป็นปกติ กล่าวคือเมื่อความรักในตัวตนของตนมีมาก กระทั่งมองไม่เห็นคุณค่าชีวิตของผู้อื่น ความปรารถนาให้ตัวตนของตนเป็นฝ่ายได้ประโยชน์แต่ฝ่ายเดียวก็ตามมา ความหวงแหนในสิทธิ โอกาส อำนาจ ผลประโยชน์ เป็นเหตุให้ต้องหยิบฉวยสิ่งใดที่พอเป็นเครื่องมือเพื่อรักษาสิ่งอันหวงประโยชน์ต่างๆ ให้คงอยู่ก็เกิดขึ้น จากนั้นก็เฝ้าปกป้องรักษาด้วยสุดกำลัง การปฏิเสธภิกษุณีในสังคมไทยมีอาการไม่ต่างจากที่กล่าวมานี้

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาปรากฏการณ์ดังกล่าวผ่านหลักการที่ว่าด้วยเหตุปัจจัยของพระพุทธศาสนาโดยตลอด จะพบว่ารากฐานความเข้าใจที่ว่าชีวิตมนุษย์มีคุณค่าไม่เท่ากัน เหตุนี้มนุษย์จึงไม่จำเป็นต้องได้รับการปฏิบัติที่เท่ากัน แม้ส่วนหนึ่งจะมาจากสัญชาตญาณของปุถุชนที่มีแนวโน้มจะเห็นเป็นเช่นนั้นอยู่บ้าง แต่พื้นฐานวัฒนธรรมดั้งเดิมของสังคมไทยซึ่งได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดียและจีนเป็นหลัก ที่ต่างเป็นวัฒนธรรมที่ให้คุณค่าบุรุษเหนือสตรี ก็ถือปัจจัยภายนอกที่มีอิทธิพลต่อท่าทีหรือทฤษฎีของผู้คนในสังคมนี้ไม่น้อย อย่างไรก็ตามในแง่ความถูกต้องเมื่อการปฏิเสธภิกษุณีของฝ่ายคัดค้านการบวชภิกษุณีอ้างอิงพระพุทธศาสนา ข้ออ้างเหล่านั้นก็ย่อมได้รับการพิจารณาว่าสอดคล้องกับพระพุทธศาสนาจริงหรือไม่เป็นสำคัญ

จากที่กล่าวมา แม้ว่าการบัญญัติธรรมที่แทรกอยู่ในกระบวนการปฏิเสธภิกษุณีในสังคมไทยจะเป็นไปอย่างเหนียวแน่น แต่การตรวจสอบหรือวิพากษ์วิจารณ์เครื่องมือคือทฤษฎีต่างๆ ที่ฝ่ายปฏิเสธการบวชภิกษุณีใช้ปกป้องการปฏิเสธภิกษุณีในสังคมไทย จะเป็นอีกช่องทางหนึ่งที่ทำให้สามารถมองเห็นทฤษฎีเหล่านั้นชัดเจนขึ้น เมื่อเห็นชัดเจนขึ้นก็ย่อมจำแนกได้ว่าเป็นทฤษฎีที่ถูกต้องหรือไม่ ซึ่งจะมีผลต่อความชอบธรรมไปถึงจุดยืนคือการปฏิเสธการบวชภิกษุณีในสังคมไทยในที่สุด